

Језик данас

ГЛАСИЛО МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КУЛТУРУ УСМЕНЕ И ПИСАНЕ РЕЧИ

САДРЖАЈ

Твртко Прћић	
<i>Да ли је све ово само борба с већрењачама?</i>	1
Павле Ћосић	
<i>Утицај нових средстава комуникација на српски језик</i>	5
Милан Шипка	
<i>Бренд и брендманија</i>	8
Данко Шипка	
<i>Оцењивање владања језиком — скале и процедуре</i>	12
Борис Хлебеч	
<i>Варијанте вокатива именица мушког рода на сугласник</i>	15
Јован Вуксановић	
<i>Место енклитике у реченици</i>	19
Јовица Микић	
<i>Подела речи на крају реда</i>	22
Милан Баковљев	
<i>Произвољно транскрибовање мађарских имена</i>	27
<i>Језичке недоумице</i>	29
<i>Одлуке Одбора за стандардизацију српског језика бр. 45—51</i>	32
<i>Документи Удружења за заштитиу ћирилице српског језика „Ћирилица”</i>	46
<i>Писци о језику</i>	50

УРЕДНИШТВО

Др ИВАН КЛАЈН (главни и одговорни уредник)
Др РАДОЈИЦА ЈОВИЋЕВИЋ
Др МАТО ПИЖУРИЦА
Др МИЛОРАД РАДОВАНОВИЋ (секретар)
Мр МИЛОСАВ ТЕШИЋ
Др МИЛАН ШИПКА

Језик данас

Адреса Уредништва: 21000 Нови Сад, ул. Матице српске бр. 1
Телефон: 021/420-199, лок. 123
Издавач: Матица српска
Цена: 150,00 динара

Технички секретар
Катарина Сунајко

Коректор
Вера Василић

Технички уредник
Вукица Туцаков

Корице
Оскар Шиефан

Компјутерски слог
Младен Мозешић, ГРАФИЧАР, Нови Сад

Штампа
„Идеал”, Нови Сад

Језик данас на Интернету:
www.maticasrpska.org.yu/jezikdanas
e-mail: jdanas@maticasrpska.org.yu

Рукописи се не враћају

YU ISSN 0354-9720

Министарство културе и медија Републике Србије
финансијски је помогло штампање овог гласила Матице српске

Језик данас

ГЛАСИЛО МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КУЛТУРУ УСМЕНЕ И ПИСАНЕ РЕЧИ

Тврџко Прџић

ДА ЛИ ЈЕ СВЕ ОВО САМО БОРБА С ВЕТРЕЊАЧАМА?

Овај прилог представља неизмењен шексџ завршног поглавља ауторове недавно објављене књиџе Енглески у српском (Змај, Нови Сад, 2005).

Сви текстови у овој књиџи бавили су се, на овај или онај начин, утицајем енглеског језика на српски језик и његову културу. Основни циљ књиџе био је, прво, да се конкретним примерима покаже и докаже поражавајуће и забрињавајуће стање наше свакодневне језичке праксе, које се, наравно, не односи само на хаотично коришћење речи и имена из енглеског језика, него знатно шире — на употребу српског језика у целини, на свим нивоима; и друго, да се предложе систематска теоријска, методолошка и практична решења за превазилажење, ублажавање или отклањање тог невеселог стања. Међутим, човек који пажљиво посматра и критички сагледава оно што се у нашој свакодневној пракси редовно дешава не може а да не запита — себе и друге: да ли све ово уопште има смисла, да ли све ово уопште има сврхе и да ли је све ово само борба с ветрењачама? А 'све ово' обухвата залагање за правилан однос према језику и за његово ваљано знање и осмишљено коришћење. Како сада ствари стоје, чини се да све ово, нажалост, јесте само борба с ветрењачама.

Шта рећи када младић у домаћој (!) „преведеној” телевизијској серији, не трепнув-

ши, каже својој девојци *Ма, љустџи ме, џако сам конџузан** (од енг. I AM SO CONFUSED) уместо *...џако сам збуњен*; када један други младић у истој серији каже да је *овде срео* своју девојку (од енг. I MET HER HERE), уместо да ју је *овде ујознао*; када водитељ своју емисију почиње речима *Добродошџи ојџи!* (од енг. WELCOME AGAIN!); када се већи део питања у „најпопуларнијем квизу на свету” не завршава било каквим знаком интерпункције, док се у освојеним износима хиљаде раздвајају енглеским зарезом: *3,000* итд. динара; када децимални зарез све више узмиче пред налетом енглеске децималне тачке, која се без изузетка изговара као /запета/, /зарез/ и /кома/ (просто да се човек укоми од тога); када се у медијима *Резолуџија 1244 Уједињених наџија* готово искључиво изговара по енглеском /дванаест четрдесет четири/ или /један два четири четири/, а не /хиљаду двеста четрдесет четири/; када на почетној страни вебсајта Филозофског факултета у Новом Саду посети-

* Облици у српском језику штампани су *курзивно*, изворни енглески и други облици МАЛИМ ВЕРЗАЛОМ, док се изворно писани енглески и други облици преузети у српски приказују *КУРЗИВНИМ МАЛИМ ВЕРЗАЛОМ*.

оце сачекује натпис *Филозофски Факултет* у *Новом Саду*; када се број оних који у писању и латиничких и ћириличких текстова не користе облике *E-MAIL* и *WEB sajt* или *WEB sajt*, него очекиване *имејл* и *вебсајт*, може изразити у милипромилима; када се на телевизији целе недеље звучно најављује *Клинтон интјервју* (од енг. THE CLINTON INTERVIEW), који тек на дан емитовања постаје *Интјервју с Клинтоном*; када се његова бивша пријатељица MONICA LEWINSKY негде спомиње као *Луински*, а негде као *Левински*; када се филм THE DAY AFTER TOMORROW прво појави у „преводу” као *(THE) DAY AFTER TOMORROW*, а потом у другом „преводу” као *Дан ъосле суџра* (да је бар *Дан ъосле суџрашњеџ*), а никако као *Прекосуџра*, што је потребно; када се на плакатима најављује *4тн филм* (од енг. 4TH FILM) Квентина Тарантина; када се на филм KILL BILL: VOL. 2, „преведен”, ништа неочекивано, као *KILL BILL*, упућује као *волумен 2* (од енг. VOL. односно VOLUME), а не као *друџи део* или *друџи настјавак*; када се у телевизијским рекламама истиче да тај и тај шампон поправља *волумен* женске косе (опет од енг. VOLUME), а никако њену *бујносћ*; када се у рекламама тврди да је ово најбољи благи балзам *икада* (од енг. EVER), а никако *свих времена*; када се у рекламама гледаоцима поручује да пре употребе предметног средства за чишћење прочитају *уџушсџва* (од енг. INSTRUCTIONS), а никако *уџушсџво*; када се осигуравајуће друштво WIENER STÄDTISCHE изговара /винер штедише/, као да се ради о неким штедишама, а не /винер штетише/, како би требало; када се козметичка компанија GARNIER изговара /гарнијер/, уместо /гарније/; када се на универзитету одскора оснивају *дејарџмани* (од енг. DEPARTMENT, али по француском изговору), као да су *каџедре* и *одсеци* одрадили своје; када се на телевизији емитује серија *Пуџ за Ејвонли*, иако се у дијалозима јасно чује да тога /еј/ нигде нема, него да је у питању *Авонли*; када се на телевизији и радију говори о новој *GPRS* технологији у мобилној телефонији, где се тај акроним изговара као /џи-пи-ер-ес/, а не /џи-пи-ар-ес/, по енглеском, или, још боље, /ге-пе-ер-ес/, по српском, него се мало римује однатраг, а мало однапред; када мушкарци у „преведеним” филмовима *џиџају жене да се удају за њих* (од енг. ASK HER TO

MARRY HIM) уместо да их *зајросе*; када се све чешће приређује неки *филм фестивал*, што се изговара као да пише *филмски фестивал*; када се у продавницама могу купити *вишња џиџа* и *нана чај*, а само је питање дана појава *јабука*, *месо*, *сир бурека* (ако се то већ и није догодило); када телевизије без престанка приказују хиспанофоне *џеленовеле* (од шпанског TELENVELA), а не *џелеромане*, како би ваљало, пошто шпанска NOVELA у српском није *новела* него *роман*; када на једном аеродромском шалтеру стоји натпис *poslovna klasa*; када се наиђе на натпис *џолуаџио џуџ*, па није јасно да ли је посреди пола аута или пола пута; када се на бензинским пумпама нуди ауто-карта Србије и *Црне џоре*; када можемо куповати у *буџиџицама* меса, сладоледа и аутомобила, а компјутере, белу технику и аудио-видео опрему у *џојовима* и *џНОРовима*; када нас медији обавештавају да Сједињене Америчке Државе *охрабрују* демократске изборе, те да је државни секретар *охрабрио* израелско-палестински дијалог; када је приликом хапшења Садама Хусеина изјава тадашњег америчког администратора на конференцији за штампу “LADIES AND GENTLEMEN, WE’VE GOT HIM!” „преведена” као *Даме и џосџодо, имамо џа!*, а не као ...*ухваџили смо џа!*; када медији извештавају о укинутим *џрелевманима*, о такмичењу у *сџринџи оријентџиринџу*, о Папиној *џрахеџџомиџи*, о *револвинџ-кредиџима*, о *ацидофилним* и *џробџиџским* напиџицама, без икаквог објашњења тих, великој већини публице сасвим непознатих, речи (коме ли се ти људи обрађају?!); када се у једној продавници компјутерске опреме нуде HP REFILL kitovi / REPLACEMENT kertridži / Mastila za sve štampače u BULK pakovanjima / Veliki izbor originalnih kertridža i tonera; када се назив нове европске валуте и даље изговара и пише и као *евро* и као *еуро*, док се цене, наравно, изражавају у *ЕУР-има*; када један лик у „преведеном” филму каже да је боравио *на Аљаској*; када штампа пише о *џиџанском мореџловцу иџталиџанскоџ џорекла Крџстоџферу Колумбу*; када се извештава о томе да се цене приказују с укљученим *ПДВ*, да се на *CD* нашла нова верзија нечије песме, да је заплењено 20.000 пиратских *DVD* и да је мост био под заштитом *УНЕСКО*, а не с укљученим *ПДВ-ом*, не на *CD-у*, не 20.000 пиратских *DVD-а* и не под заштитом *Унеска*

или *УНЕСКа*; када се на винским картама већине кафића, кафана и ресторана налази *водка*, а не *војка*, која је, уз то, можда произведена баш у *Сенџ Пејтерсбурџу*, *Сенџ Пејтерсбурџу*, *Санкт Пејтерсбурџу* и, једино правилном, *Санкт Пејтерсбурџу*; када се испред једног фризерског салона угледа табла с натписом *мушко женско шишање и бријање*, док се у једној продавници, према реклами, може набавити *мушко-женска одећа*; када се на телевизији и радију саопштавају резултати које су постигли енглески фудбалски тимови *Челзи*, *Блекбурн* и *Њукасл*, а не *Челси*, *Блекберн* и *Њукасл*, како би требало; када се у новинама може читати о звездама попут *Марлон Бранда* и *Џејмса Дина* (прво име без падежног суфикса, а друго са њим), потом да ће неки извештај бити стављен на увид *лорд Хајо-ну*, онда се доносе резултати анкете *Дејли телеграф*, преузима текст из *ТИМЕ* и наводе речи надлежних у *Паркинџ сервис*; када на доставном возилу једне фирме стоји да јој се просторије налазе у Улици *Арсеније Чарнојевића* (шта ли се то догађа с наши падежи?!); када се на модним ревијама приказују нови модели не *Версачеа* него *Версаџија* (италијанско име *VERSACE* прочитано по енглеском и онда, као да је италијанско, адаптирано погрешно); када се представљају нови модели аутомобила из *DACIA*-е и нови модели *NVIDIA*-иних видео-картица; када један лик у „преведеној” серији каже *И јесам, нисам ли?* (од енг. *AND I AM, AREN'T I?*), а не *И јесам, зар не?*; када се холандска имена *SCHEVENINGEN*, *SCHIPHOL* и *SCHEFFER* упорно изговарају и пишу *Шевенинџен*, *Шипол* и *Шеффер*, као да су немачка, а не *Схевенинџен*, *Схипол* и *Схеффер*, како би требало; када се у адреси једне фабрике наводи њен *роштански факс* (факс или факс?); када се у једној истој телевизијској реклами каже да се најновији филм може добити и на */ве-ха-есу/*, према српском изговору, и на */ди-ви-дију/*, према енглеском изговору, иако су и *VHS* и *DVD* англицизми, које треба изговарати по српским вредностима слова; када сазнајемо да ће нека одлука бити донета *уз или без йодришке* Одељења наука и уметности, да ће се новим уређајем моћи снимати *са и на камеру*, те да треба побољшати безбедност ученика *у и око основних и средњих школа*; када се у медијима спомињу „римовани” *Миџи Рурџи*, *Сао*

Паоло и *Лос Анђелос*, а не *Миџи Рорџ*, *Сао Паоло*, *Лос Анђелес*, како би требало; када се ученицима у књижарама и папирницама нуде *Математичка PUZZLA*, зидна *Таблица Множења*, приручници *Учимо Слова*, *Да ли знајте Енглески?* и *Енциклопедија Пишања и Одговора*, те књига *Алиса у Земљи Чуда*; када се у новинама преноси изјава особе која је *ACTING DEPUTY ASSISTANT SECRETARY OF STATE*, а да та функција уопште није преведена; када се у новинама доноси текст аутора који је ванредни професор *LONDON SCHOOL OF ECONOMICS*, такође без понуђеног превода, а уколико се назив ове институције и преведе, онда је то по правилу *Лондонска економска школа* или *Лондонска школа економије*, а никако *Лондонски економски факултет* (узгред, један од најпрестижнијих у свету); када је у аутобусима истакнут натпис *EMERGENCY EXIT*, али не и *излаз за случај ојасносџи* или *излаз у случају ојасносџи* или *излаз у случају нужде* (мада се врло инструктивним може сматрати натпис *излаз за нужду*, уочен у једном међуградском аутобусу); када се објављује да се припрема домаћи пословни телефонски именик под насловом *YELLOW PAGES*; када нас обавештавају да се вирус у склопу електронске поруке налази у *ATTACHMENTU*; када се на једној школској кајданци угледа натпис *MUSIC NOTE BOOK* (иначе, у овом смислу непостојећа реч у енглеском), али не и *кајданка*; када је на телевизији најављена *Патријархова Божићна йрославница*, а не *йосланица*; када се о Божићу у излозима домаћих продавница најављује *CHRISTMAS SALE* или *CHRISTMAS SALE* и жели *HAPPY NEW YEAR* или *HAPPY NEW YEAR*, али се не спомињу *божићна расйродаја* и *Срећна Нова йодина*; када се у једном титлованом „преводу” филма за *йајшенџи-оловку* каже, ван сваке памети, да је — пажња! — *оловка с йројелерима* (од енг. *PROPELLING PENCIL*)?! Ово последње није ништа друго до безочан напад на здрав разум публике. *NO COMMENT!*, рекли би они који ову узречицу воле. Па ипак, коментар јесте и те како потребан!

Оваквих примера има безброј и сваки пажљив и језички осетљив посматрач (у лицу читаоца, слушаоца или гледаоца) може их без проблема пронаћи „свуда и на сваком месту”. Горње илустрације, као и све њима сличне у овој књизи, сведоче о на-

шој суморној језичкој свакодневици, о незаинтересованости, немару и небризи према језику и језицима, посебно српском као матерњем и енглеском као одомаћеном страном, те о настави језика и језика у нашем целокупном образовном систему, која је главни кривац за запуштеност наше језичке културе. А та запуштеност, треба то отворено рећи, представља прворазредну културну срамоту. Писмењаци, из наслова књиге И. Клајна *Писци и писмењаци* (1994), у све су већој предности, чврсто руковођени геслом 'Пиши како хоћеш, читај како ти одговара, с граматиком како ти воља, а са значењем шта буде!', које има све изгледе да ускоро постане (прећутно) правило. Судећи према досад уоченим тенденцијама, сва је прилика да ће се садашње стање наставити и даље — штавише, да ће се све брже и све неспутаније погоршавати, потврђујући како све ово јесте само борба с ветрењачама, све док...

— Све док не сазри свест о томе да нехајан, ниподаштавајући и потцењујући однос који у нашем друштву влада према језику, добром језику и лингвистици уопште представља увреду за нашу културу и науку.

— Све док не сазри свест о томе да је недопустиво да се посебни корисници језика, нарочито у образовној, медијској и издавачкој делатности, српским језиком служе по сопственом нахођењу, без обавезе поштовања важећих језичких норми и без посезања за језичким приручницима, при чему се њихови текстови пре штампања или објављивања врло ретко подвргавају лекторском прегледу.

— Све док не сазри свест о томе да је неопходно да наша школа, нарочито средња, код ученика развије осетљивост према језичкој норми, укључујући и нужност њеног познавања и редовног примењивања у пракси.

— Све док не сазри свест о томе да је српским као матерњим језиком немогуће ваљано овладати уколико се он учи само у основној школи, пошто је у средњој школи заступљен минимално, док га на факултетима, нарочито оним нејезичким, уопште и нема.

— Све док не сазри свест о томе да је у настави српског језика недовољно обрађивати само језички систем, не узимајући у обзир и употребу тог система, пошто се сада тежиште налази на формалним аспек-

тима (правопис, фонетика и граматика), док оних садржинских (семантика, стилистика, прагматика, дискурс) готово да и нема.

— Све док не сазри свест о томе да је неприхватљиво да се у оквиру предмета Српски језик у средњој школи предаје готово искључиво домаћа и страна књижевност, те да је због тога неопходно што хитније увести два одвојена предмета — Српски језик и култура изражавања, и Књижевност, која би предавала два професора.

— Све док не сазри свест о томе да је енглеским језиком немогуће ваљано овладати уколико се он само спонтано усваја малоекрански и великоекрански — преко телевизије, филмова, музике, компјутера и интернета.

— Све док не сазри свест о томе да је недопустиво да енглески језик предају они који немају одговарајуће дипломе филолошког, филозофског или педагошког факултета.

— Све док не сазри свест о томе да је неопходно проширити факултетски, средњошколски и делимично основношколски наставни план и програм за предмете Енглески језик и Српски језик контактним и контрастивним садржајима, с посебним нагласком на изграђивању ставова према англицизмима и на осмишљеном и доследном коришћењу речи и имена из енглеског језика.

— Све док не сазри свест о томе да је недопустиво да с енглеског језика преводе они који немају одговарајуће дипломе филолошког или филозофског факултета, те адекватно усвојено, показано и оцењено знање српског језика.

— Све док не сазри свест о томе да је неопходно увести државни преводилачки испит, с општим, научно-стручним и књижевно-уметничким усмерењима, након кога би се стицало сведочанство применљиво при запошљавању или хонорарном ангажовању свих преводилаца, који претходно морају имати диплому филолошког или филозофског факултета.

— Све док не сазри свест о томе да је неопходно увести државни испит познавања енглеског (или било ког другог страног) језика, на основном, вишем и високом нивоу, након кога би се стицало сведочанство применљиво при запошљавању или хонорарном ангажовању свих оних за које је

конкурсом предвиђено знање датог страног језика, а који немају диплому филолошког или филозофског факултета.

— Све док не сазри свест о томе да је неопходно израдити исцрпан и свеобухватан језички саветник, искључиво у форми речника, чија би употреба, уз *Правоиис српскога језика*, постала обавезујућа за све посебне кориснике језика.

— Све док не сазри свест о томе да је неприхватљиво да састављање речника, једнојезичних и двојезичних, те општих, специјализованих и термилолошких, буде препуштено жељи и вољи заинтересованих ентузијаста, махом вукова-самотњака.

— Све док не сазри свест о томе да је у штампаним и електронским медијима, а нарочито на националној телевизији, неопходно хитно покренути опсежну и осмишљену акцију популаризације језичких питања, разрешавања језичких недоумица, те

указивања на многобројне погрешне употребе језика и њихово исправљање, а све у циљу преко потребног подизања наше свеопште језичке културе.

Поред горе наведених петнаест минималних услова, у закључку овог поглавља и читаве ове књиге треба додати и једну завршну опаску: све док не сазри свест о томе да је свако лажно знање, па тако и лажно језичко знање, опасније од незнања, како мудро упозорава Џорџ Бернард Шо, све ово уистину ће бити само борба с ветрењачама. У тој борби, сви они који се залажу за правилан однос према језику и језицима, те за ваљано знање и осмишљено коришћење и српског и енглеског и свих других језика — сви они, укључујући и аутора ове књиге, осећаће се не као беспомоћни идеалиста Дон Кихот, него све више као његов ислужени коњ Росинанте.

Павле Ђосић

УТИЦАЈ НОВИХ СРЕДСТАВА КОМУНИКАЦИЈА НА СРПСКИ ЈЕЗИК

Крај двадесетог века је обележила комуникацијска револуција. Комуникацијска у технолошком смислу. Прави бум десио се практично истовременом појавом мобилних телефона и интернета. Многи се слажу да су те две ствари најзначајнији догађај двадесетог века. Присећајући се неких догађаја из прошлости, онај који их препричава готово увек мора да напомене „... а тад није било мобилних телефона”, или „... тад још није било интернета”, јер су та два изума, а оба су некако природно произашла технолошким напретком на другим пољима, као да су изнуђени, умногоме променила наше понашање. Више није могуће изгубити се на вашару или у луна-парку, не знати где вам је дете, не моћи доћи до неких тривијалних информација типа: „Никако не могу да се сетим како се зове она глумица која је играла у том и том филму”.

„Ко беше писао 'Вадисрце'?” Или: „То ће знати Мића, али он је у Бостону.” То више није никаква препрека.

Но, нас овде занима колико је ова комуникацијска експлозија утицала на наше драго средство за комуницирање — језик.

* * *

Оно што прво примећујемо јесте да је писани језик преузео многе функције говорног језика, а опште је познато, бар су нас тако учили у школи, да писани и говорни језик нису исто. Кад говоримо, ми се другачије изражавамо него кад пишемо. Исти догађај друкчије ћемо испричати пишући него говорећи. Исте мисли друкчије ћемо изложити у друштву него обраћајући се замишљеном читаоцу. У писму ћемо се пријатељу сасвим друкчије обраћати него у кафани. Али у средствима комуникације

као што су електронска пошта, интернет-форуми, директно ћаскање познатије као чет (тј. chat) или СМС поруке преко мобилних телефона, у ствари само симулирају говорни језик. Нешто слично томе раније смо имали једино путем остављања порука укућанима на столу или, евентуално, у дописивању на папирићима на часу или састанку. Електронска пошта је у неким сегментима заменила регуларну, ону спору пошту на папиру у коверти, али је много више заменила телефон. Обичан телефон, који се данас парадоксално зове фиксни или стационарни (да ли је неко могао да претпостави да ћемо једног дана револуционарни бежични телефон који нам омогућује да се шетамо кућом и по дворишту док разговарамо једног дана прозвати стационарним телефоном?) служио је, а служи још увек, за размену неких конкретних информација, договарање, позивање на отварање изложби, предавања и слично, али и-мејл је много практичнији за ту намену. Исто важи и за СМС поруке (то је скраћеница за short message system, систем кратких порука, тако да није добро звати их СМС *поруке*, али на то смо се већ навикли). Телефон служи и да укратко испричамо шта се десило.

Та писана реч много ће више личити на говорни језик него на писани. Он ће у ствари симулирати говор. Треба да створи утисак обичног разговора. Кликтањем на дугме, одмах ћемо добити одговор или реакцију на написано, али то свакако неће бити одговор који би гласио некако овако:

„Драги мој,

примио сам данас од тебе електронско писмо у којем ми јављаш да си срео Марију и да сте се том приликом договорили да (...), па у бих у то име изразио своје одушевљење том идејом, и у складу с тим ти јављам да пристајем на договор који... итд. итд.”

Не, природнији и примеренији одговор гласиће: „Ок, видимо се!”. Ако и тако, јер осим ове, та врста комуникације донела нам је још неке промене од којих се нама лингвистима диже коса на глави, али морамо их разумети. На пример, у таквим порукама уобичајено је потпуно одсуство великих слова. На почетку текста, иза тачке, код имена људи, градова, свуда, већина неће ставити велико слово. А и зашто би? Вели-

ка слова користе се у писаном језику и њихова употреба је сасвим јасна и тачно дефинисана у сваком правопису, док у говорном језику ниједну од тих функција велико слово нема. Чему онда велика слова у писаном језику који симулира говорни? Истина, користе се, али им је употреба сасвим друкчија. Кад нам неко на чету или у поруци преко и-мејла или ес-ем-еса нешто напише великим словима значиће да се дере, да виче на нас. Да се много изнервирао. Често обраћање великим словима у таквим случајевима значи и да је неко неотесан, невоспитан. Интернет и мобилна телефонија донели су нам нова правила лепог понашања, *дигитални бонџон* да га тако назовемо (где је придев *дигиталан* добио своје никад тачније значење, од латинске речи *digitus* — прст, јер ова се комуникација не одвија говорним апаратом, него искључиво прстима, онолико брзо колико брзо типкамо). Колико је неко лепо васпитан, можемо приметити већ на први поглед. На пример, изузетно честа појава међу дигитално невоспитаним људима јесте да не праве размак после зареза и тачке. Овај тежак прекршај, који текст уме да учини готово нечитљивим, разоткрива нам да наш саговорник не само да се раније није много сусретао с писаћом машином него да није ни са штампаним текстом, јер такви текстови, колико год неписмени били, никад неће садржати ту грешку. Та грешка је болест модерне ере комуникација. О дијакритичким знаковима да и не говоримо. Иако нови UNICODE кодни распореди у потпуности омогућују коришћење наших слова, многи су се већ навикли да их не користе. Тек ту и тамо уместо *š* убаце *sh*, уместо *č* — *ch*, чисто да не би изазивало забуну, на пример да се не би бркале речи *strasno* и *strašno*.

Пошто се таква комуникација или заиста одвија у реалном времену или бар имитира реално време, у њој нема времена за описивање расположења говорника, ни за гестове и гримасе карактеристичне за разговор уживо. Нема ни оног суптилног мењања тона, ни говора тела. Али то не значи да нема начина да се и то изрази. Одмах с појавом електронске поште су се појавили такозвани емотикони (неки их зову и *смајлији*, што није довољно тачан назив, будући да не симболишу само лепа распо-

ложења која укључују смешкање и смејање). Неко се досетио да комбинацијом знакова за интерпункцију имитира изразе лица. Човека који се смеје, који је тужан, који намигује... Нпр. ☺ је :-) или просто :). У почетку су нам сви ови знакови деловали небулозно и крајње неразумљиво, а данас су нам јасни на први поглед. Побољшањем графичких својстава компјутера, омогућено је и много суптилније гестикуирање и изражавање емоција уз помоћ емотикона. Најчешће поред себе имамо читаву палету могућих израза лица, гестова, покрета, па чак и неких сложенијих радњи које обавља човечуљак Смајли (интересантно је да је овај лик настао много пре појаве персоналних компјутера, а камоли интернета; био је у моди седамдесетих година прошлог века као симбол младости, весеља и оптимизма). Сваки иоле искусан корисник интернета приметиће колико је неко шармантан иако га у животу никад није видео. Они мање искусни и неискусни пробаће понекад да ураде типичну почетничку грешку — да се лажно представе. Биће прочитани онолико брзо колико би били и у *стварном животу*. Ова синтагма *стварни живот* (*real life*) почела је спонтано да се користи да означи комуникацију на коју смо раније навикли. Тако су и познанства почела да се деле на стварна и виртуелна. И пријатељства, па чак и љубавне везе. Да ли је то уопште потребно коментарисати?

* * *

Но, ова комуникацијска револуција није узроковала само промене у писаном него и у говорном језику. Неке ситуације које су раније биле немогуће, сада су сасвим реалне и морамо због тога прецизније да се изражавамо да не би долазило до неспоразума. Једна од тих ствари је шаролика употреба презента, која је раније била практично неограничена. Чини се да сад више није тако.

Десило ми се недавно да од једне пријатељице на и-мејл добијем поруку која се завршава питањем: „Шта ти иначе радиш?“, на шта јој ја одговорим: „Ево, баш се враћам из Загреба“. У следећој поруци она ми каже: „Добро, јави се кад се вратиш“.

А ја сам се у ствари већ био вратио. Зато је одмах позовем телефоном да јој обја-

сним како је дошло до збрке. То је био наративни презент: облик који се раније често користио, а данас је у фази одумирања. Она ме је замислила како седим у купеу са лаптопом у крилу и пишем поруке и шаљем преко ГПРС-а. Таква забуна преко мобилног телефона била би још вероватнија. У ствари, то више не би ни била забуна. Нико тако не би рекао јер би то значило баш то што значи. Да је на путу, на повратку из Загреба.

Употреба презента у служби футура сад је још скученија од овог наративног. Ако данас на мобилни кажете „Долазим“, то не значи „Доћи ћу“ као што је раније значило, него је вероватније да желите да кажете да управо долазите, возите се колима или у аутобусу, баш сте на путу. Раније преко телефона то никако није могло то да значи, јер је телефон био везан за кућу. Данас као да нам недостаје још један презент, онај којег у осталим индоевропским језицима углавном има.

Ни неформално питање „Где си?“ које је значило нешто као „Нисам те дуго видео“, или је просто представљало поштапалицу при сусрету блиских познаника, данас више не може да се користи на тај начин. Ако вас неко зове на мобилни и постави вам то питање, он заиста жели да зна где сте. Одговор: „Па ето, није лоше... гура се“, нема више никаквог смисла. А ако вас неко зове на стационарни телефон и постави вам то питање, само ће вас збунити: „Па код куће сам! Звао си ме на кућу. Какво је то питање?“. Можда је тако и боље. Српски језик ионако пати од тих незгодних, понекад и непријатних питања типа „Шта радиш?“, „Шта има?“ и слично.

* * *

Какве ће даље последице на језик бити, можемо само да нагађамо. Писани језик почиње све више да подсећа на стенографију. Нарочито кад се ради о ес-ем-есу, јер је у тим порукама и број словних знакова ограничен. Код нас људи воле и да разговарају слањем таквих порука, и на даљину и на близину, а то је јефтиније од телефонског разговора. Неколико пута сам добио и екстремно штедљиве поруке. Једна реч малим словима, друга великим, без размака. ТОизгледаОВАКОиСТВАРНОмозеДА-

излуди ОНОГ ко НАТО ИЛИ није НАВИКАО или НЕЗЕЛИДА навикне. Скраћенице и сигле су прича за себе. Свака дужа реч остаће недовршена. Биће исписана онолико колико је то неопходно, до нивоа разумљивости или

барем до претпостављеног нивоа разумљивости. Није тешк погод да ће неке реч људ тако почет и да изговар, као што већ и чине, засад у жарг и неформ говору, али не верујем да ће се на томе заврш.

Милан Шийка

БРЕНД И БРЕНДОМАНИЈА

У општој најезди туђица, у новије време углавном англицизама, дешава се да нека од таквих речи просто уђе у моду, почне да се употребљава у свакој прилици, и где треба и где не треба, па тако потискује из употребе друге наше, или стране, синонимне речи, одавно већ одомаћене с јасним и корисним нијансама у значењу. На тај начин нова страна реч постаје својеврсни цокер — универзална замена за више различитих речи сличнога, или пак потпуно истога значења. Не тако давно у моди је био, и још јесте, англицизам *џренд*. Лексикографи су једва стигли да га региструју и обраде, прво у *Речнику српскохрватскога књижевног језика* Матице српске (1976), а потом и у новијим издањима речника страних речи: Алексићевом (1978); Вујаклијином, Клаићевом и Анић-Голдштајновом (из 2002), а већ се појавио *бренд*, који још није ни забележен, па га нема ни у рецентном и темељито урађеном *Речнику новијих англицизама* Вере Васић, Твртка Прћића и Гордане Нејгебауер (изд. „Змај”, Нови Сад, 2001).

Преузет из енглеског знатно пре речи *бренд*, негде половином прошлога столећа, *џренд* се брзо удомаћио у нашем језику замењујући речи *џенденција*, *склоносћ*, *џежња*, *смер*, *џравац*, *оријентација* и друге. Пре се, на пример, говорило: *џенденција раста цена* (или *џораста водосћаја*), као и *нове џежње* (или *џравици*, *смерови*) у *савременој уметносћи*, *склоносћ ка модернизму*, *оријентација ка џроменама* и сл., а онда су сви почели да говоре и пишу: *џренд раста цена* (или *џораста водосћаја*), *нови џрендрави* у *савременој уметносћи*, *џренд ка модерни-*

зму, *џренд ка џроменама*. Увек, дакле, *џренд*. Постоји и израз *биџи* у *џренду*, са значењем: „бити модеран, пратити збивања, техничка достигнућа итд.”, како то објашњавају Анић и Голдштајн у своме *Рјечнику страних ријечи* (2002, на стр. 1338). У складу с тим изразом може се рећи да је данас у тренду, тј. у моди — *бренд*.

Иако и у енглеском језику има различита значења: најчешће *trade mark* („трговинска марка”, „фабрички заштитни знак”) или само *mark* („обележје”, „марка”) одређеног производа и сл., што се све може наћи у великим речницима, какав је, на пример, Вебстеров (в. *Webster’s Third New International Dictionary of the English Language*, 1976) или речник енглеског језика „америчке баштине” (*The American Heritage Dictionary of the English Language*. Fourth Edition, 2000), реч *бренд* (изворно енглески: *brand*) ушла је у наш језик као маркетиншки термин, са значењем: „међународна робна марка” или „производ оверен (и признат) на светском тржишту”. У том значењу он се може прихватити, јер немамо своје одговарајуће речи која би покрила маркетиншки појам дефинисан овде у наводницима. Осим тога, тај је термин ушао и у друге (чак и велике) европске језике, постао је тако интернационални израз, па га већ и стога не треба прогонити и тражити му домаће замене. Невоља је, међутим, у томе што је *бренд* почео да се употребљава и у другим значењима, уместо више наших устаљених, и сасвим добрих, речи и израза, као што су: *џроизвод*, *врста*, *џиј*, *марка*, *заштитни знак*, па чак и *џроизвођач* (*фир-*

ма, *предузеће*) и сл. Тих речи и израза нема више ни у укрштеницама: све је само *бренд*. Тражи се, на пример, одговор како гласи „бренд аутомобила из Јужне Кореје” (решење је КИА), или „бренд немачких аутомобила” (то је АУДИ), или „бренд сатова” (ДОКСА), „бренд револвера (ТТ)” (ТЕТЕЈАЦ), „бренд теренских возила” (ЦИП), „бренд вотке” (СМИРНОВ), „прехрамбени бренд из Врбаса” (КАРНЕКС) итд. Овде су узети само примери из *Полиџике* (новембар 2004. и март-април 2005), али је тако и у другим листовима. Свугде је само *бренд*. Раније су КИА и АУДИ били *марке аутомобила*, ДОКСА такође позната *марка (швајцарског) саџа*; за ЦИП смо говорили да је то *врџа* (или *џиџ*) теренског возила, као што је и СМІРНОВ *врџа воџке*, док је КАРНЕКС био (а, ваљда, и данас јесте) *прехрамбено-индустријски комбинаџ* или *предузеће* и сл. Синтагма „бренд револвера (ТТ)” показује да се та најновија позајмљеница употребљава и без икаквог смисла и потребе, јер ТЕТЕЈАЦ је, једноставно — „револвер ТТ”, а *бренд* би, у крајњој линији, могао бити сам тај производ војне индустрије, тражен, потврђен и признат на светском тржишту оружја. Иначе је ТЕТЕЈАЦ — *врџа* (или *марка*) *револвера, револвер марке ТТ* и сл.

Ево још примера који показују да је у нас завладала права брендоманија. У насловима (највише у *Полиџици*, и то само првих месеци 2005) читамо: *Бренд Србија* (15. јануара), или *Француска као бренд* (14. март), *Београдски универзитет је српски бренд* (12. марта), па онда: *Ђирилица џреба да буде српски бренд* (сарајевско *Ослобођење*, 24. март, пренесено из београдских *Вечерњих новостџи*), што наш главни град већ јесте, барем судећи по наслову у *Полиџици* (26. маја), који гласи: *Београд је моћан бренд*. Поводом 45. годишњице компаније „Металац” из Горњег Милановца *Полиџика* (5. априла) крупним словима у наслову истиче да је то *Трећи српски бренд*. У томе угледном листу већ дуже време излази и стална рубрика под насловом *Бренд у српској кулџури*. А „бренд” су не само Иво Андрић и Милош Црњански, Емир Кустурица и Данило Киш, Милорад Павић, или византијска уметност, него и *Дуо Јелена*, па чак и *Круна* (то ће рећи: Монархија или Краљ) итд. Ако је *бренд*, како је већ речено, мар-

кетиншки термин са значењем: „међународна робна марка” или „производ оверен и признат на светском тржишту”, још некако можемо схватити да су Андрић, Црњански, Кустурица, Киш, или Павић и други наши писци који су својим делима прешли границе земље и стекли светску славу некакав „бренд” (у пренесеном смислу), тј. проверена и потврђена вредност на „светском тржишту духа”. То, у неку руку, могу бити чак и босански вицеви о Суљи и Хаси, кад постану заштићена робна марка на светском тржишту (овај пут духовитости), макар само и у околним земљама. Тако се један новинар сарајевског *Ослобођења* вајка како су „те наше јунаке узели Словенци, снимили DVD са 63 скеча”. „И за кратко” — каже тај новинар (Ибрахим Прохић) — „DVD постао натраженији у региону (Словенија, Хрватска), али зову из Аустралије, Канаде, Њемачке. Продаја расте сваки дан. Лудница. Власник маркетиншке агенције (продуцент) кличе: не ради се само о доброј продаји, већ о стварању бренда.” Тако су „пословни Словенци јунаке босанских вицева заштитили као међународну робну марку”. Све то још може стати под маркетиншки термин *бренд*, па има некаког смисла. Али питање је како то ђирилица може бити наш *бренд*, јер писмо се не може маркетиншки валоризовати; оно припада само нама и не извози се на светско тржиште. Није такође јасно шта би *бренд* требало да значи у насловима *Бренд Србија*, *Француска као бренд*, или *Београдски универзитет је српски бренд*, *Београд је моћан бренд* и сл.

Тврдња у већ наведеном наслову из *Полиџике* како је „Металац” из Горњег Милановца „трећи српски бренд” показује да је и *бренд*, баш као раније *џренд*, постао „џокер”, који се употребљава уместо других наших речи и израза. У чланку под тим насловом пише, поред осталог, да је та компанија добитник „треће награде Министарства трговине, туризма и услуга за најбољи корпоративни бренд у Србији за прошлу годину”. Сад, ево, имамо и *корџоративни бренд!*? Могло се рећи да је трећа награда „Металцу” додељена као једном од најбољих предузећа у Србији, или, ако је тако, као трећем (по обиму и квалитету робе) извознику на светско тржиште и сл. У том смислу требало је срочити и одговарајући наслов. Али, чему размишљање и труд

око тога кад имамо на располагању *бренд*, којим се може све (ис)казати, па било то читаоцима јасно или не?!

Наши људи с истанчанијим осећањем за језик почели су реаговати на (зло)употребу маркетиншког термина *бренд* у штампи и другде. Говорећи о бренду у српској култури (у *Полиџици*, 8. марта 2005), књижевник и сликар Момо Капор згража се (истина, узгред) на ту реч. Он каже: „Знам да нећу бити много оригиналан, али ипак рескираћу и рећи да је тренутно наш најтраженији и најбољи бренд (каква ужасна реч!) у свету свакако Емир Кустурица.”

Много више о тој „ужасној речи” написано је у истом листу (*Полиџици*), и то управо истога дана, само у сталној рубрици „Међу нама”. Ту, под насловом *Црџица у вези са брендом*, читалац Миленко Манигодић из Београда пише:

„Волимо стране речи, јер високонаучно звуче, мада не знамо њихово значење ни тамо одакле потичу, нити водимо рачуна шта код нас значе.

Говори се о бренду тако да он има разне конотације, али које се тек називу, те је све још више сложено и без јасне представе, као оноземаљски свет.”

Ове тврдње најбоље илуструју наши примери. Додајмо им још један, овај пут из НИН-а. У томе недељнику (12. маја 2005) објављен је опширан осврт Зоре Латиновић поводом „социопатологије јубилеја” под насловом *Брендовање Тиџа*. Пошто је констатовано да је Тито „бренд, поп-икона, кемп и симбол бескрајног благостања”, постављена је дилема је ли он „српски бренд” или „бренд бивше СФРЈ”, или је пак „СФРЈ била Титов бренд, који је као сваки производ сумњивог порекла трајао по систему: ’држи буре воду док мајстори оду’”. Супротстављена су мишљења угледног историчара Милана Ст. Протића, „пореклом антикомунисте”, и генерала у пензији Стевана Мирковића, председника Југословенског центра за националну равноправност, самоуправљање и несврстаност. Није тешко закључити које је тезе заступао један, а које други опонент. Протић сматра да „Тито не може да буде српски бренд, јер Тито није Србин и нема никакве везе са Србијом”. Насупрот томе, Мирковић истиче да је „Србија и те како ту, и да је Броз највише Србима дао”, па стога и они, као и сви други

народи и народности бивше Југославије имају право на њега, што би значило да Тито може бити и „српски бренд”. У анкети коју је провео НИН међу старијим Београђанима знатан број, чак једна трећина испитаника сматра да нису довољно „сигурни да ли човек, и то покојник, може уопште да буде бренд”. Овоме се може додати да није сигурно је ли ту реч о бренду као маркетиншком појму, или тек о вредновању Титових заслуга за Србе и друге народе и народности социјалистичке Југославије. У целом тексту говори се, у ствари, о овом другом. То показује да се у нас *бренд* употребљава и уместо речи *вредности*, па би, онда, уместо *Брендовање Тиџа* у наслову могло стајати и *Вредновање Тиџа*, јер је у осврту управо о томе реч. Истина, ту се, већ на почетку, цитира и мишљење словеначког истраживача јавног мњења Зенела Батегеља, који размишља маркетиншки, па, смештајући „највећег сина наших народа и народности” у тај контекст, каже да би Тито одлично прошао „као луксузни бренд с високим идентитетом при продаји аутомобила, козметике, парфема и цигарета”. У том смислу могло би се говорити о Титу и као „бренду”, тј. заштитном знаку поменутих (наших) производа на светском тржишту.

Недовољно одређен чак и као маркетиншки термин, посебно према другим терминима сроднога значења (*робна марка*, *заштитни знак* и сл.), *бренд* је у општеупотребном лексику жилава коровска биљка, која се шири и прождире све око себе. Тако је не само у српској стандарднојезичкој пракси, која, као што је познато, нема (нажалост!) ама баш никаквих резерви према преузимању речи из других језика, па у том смислу не познаје и не признаје никаква ограничења, него и у хрватској, где се зазира чак и од речи као што су *економија*, *буџет*, *комисија*, *штамп*, *морал*, *шајрола*, *шелефон*, *шелеграм*, *шастајтура*, *дисциплина*, *дисциплински* и сл., уобичајених иначе и у неким другим (великим и малим) европским језицима, дакле интернационализама, а уместо њих се форсирају домаће кованице и преведенице (калкови) *господарство*, *пороачун*, *повјеренство*, *шисак*, *худоређе*, *ојходња*, *брзоглас*, *брзојав*, *шијковница*, *стежа* и *стежовни*. И ту се, ето, *бренд* (само у изворном енглеском облику *brand*), провукао и укоренио, па се може често срести на

страницама „дневног тиска”, као нпр. у *Слободној Далмацији* (19. септембра/јула 2005, на стр. 8) у наслову *Splitski sport je neiskorišteni brand*, у коме Миховил Рисмондо, стручњак за маркетинг и промоцију, каже како „splitski sport kao brand treba materijalizirati pojedinih natjecanjima, poput Mrdujske regate, treba ga definirati, zaštititi kao trgovačku marku, a tada se može i oploditi”. Према мишљењу тога стручњака за маркетинг и промоцију, „i Marulić je jaki brand, Dioklecijanova palača je jaki brand. Samo je pitanje jesu li oplodeni.” Нешто раније (24. липња/јуна 2005, на стр. 5) у истом листу читамо наслов *Rijeka kao brand*. Испод тако сроченог наслова стоји и објашњење: „Stručnjaci za city branding s oduševljenjem ističu kako je u Rijeci, koja ima najjeftiniju potrošačku košaricu od svih većih gradova u Hrvatskoj, kvaliteta života osjetno bolja nego u drugim gradovima.” Очигледно је да се и у овом случају ради о *вредновању* (квалитета живота у појединим градовима, међу којима је, бар у Хрватској, Ријека на првом месту). Није, међутим, јасно какве то везе има са маркетингом и „брендовањем” и зашто се тиме баве „stručnjaci za city branding” уместо аналитичара квалитета живота у градовима. Према одређеним критеријумима (пре свега трошковима живота, али и условима становања, могућностима школовања, степену здравствене заштите и др.), ти стручњаци пореде и *вреднују* погодности живота у овом или оном (већем) месту и у том смислу праве ранг-листе (у оквиру једне земље или у глобалним размерима, када се узимају у обзир само мегаполиси). Стога се могло написати: *Rijeka — najpogodniji grad za život*, или: *Rijeka — grad s najvišom kvalitetom života u Hrvatskoj* и сл. И било би савршено јасно о чему је реч. Овако је, с насловом *Rijeka kao brand*, све испало „закукуљено и замуљено”, јер *бренд* (или из-

ворно *brand*), како показују наши примери, има много различитих значења, која је преузео (боље рећи — преотео) од других наших речи, истискујући их потпуно из употребе. По томе испада да је свако *вредновање* и *оцењивање* — *брендовање*. Ако се тако настави, можемо очекивати да и наставници у нашим школама, уместо да оцењују (као досад), почну *брендоваћи* своје ученике, па би тако најбољи ученик школе био проглашен „школским брендом”, а најбоља школа „корпоративним брендом у просвети”!?

О брендоманији у нас говори још један (релативно свеж) податак. У Београду је, у строгом центру, у Улици Ђуре Јакшића 7, отворена *Menjačnica / Exchange Office „Brend”*. Како је кренуло, није искључено да ускоро добијемо и неку пчеларску задругу „*Бренд*”, или кафану „*Бренд*”, и сл. А, можда, такви називи фирми већ негде и постоје. Јер, *бренд* је у нашем народу — како би се то данас рекло — „ин” (да не кажемо старински „у моди”).

Шта на крају рећи о значењу и употреби нове, помодне речи *бренд* у нашем језику?

Мислим да је закључак јасан и да се сам по себи намеће. Англицизам *бренд* (изворно *brand*) треба прецизно дефинисати као маркетиншки термин и с том дефиницијом га унети у маркетиншки термилошки речник, па и у речнике страних речи и речнике савременог књижевног (и стандардног) језика. У исто време — интервесијама лингвиста у часописима и новинским колумнама, али и лектора, уредника листова и свих других који могу да утичу на културу јавног говора — треба стати на пут ширењу „џокерске” употребе те речи и тако зауставити непожељну и по језичку културу штетну брендоманију у нашој савременој говорној пракси.

ОЦЕЊИВАЊЕ ВЛАДАЊА ЈЕЗИКОМ — СКАЛЕ И ПРОЦЕДУРЕ

Сви смо се, макар једном у животу, нашли у ситуацији да слушамо странца који говори наш матерњи језик. У таквим ситуацијама склони смо оцењивању степена владања језиком те особе — да говори јако добро, просечно, да натуца, итд. Често смо били и у прилици да неколико странаца рангирамо по томе како владају нашим језиком, па рецимо верујемо да Ханс говори боље од Џона. Такве оцене донесене су несвесно, на ограниченем узорку говора, без постојаних критеријума примењених на све странце које оцењујемо, итд. Овакво је понашање сасвим природно. Свакодневно смо суочени са количином информација неупоредиво већом од оне коју можемо да у потпуности обрадимо, па смо приморани да се служимо мисаоним пречицама, стереотипима, итд. Ова је чињеница добро позната у социјалној психологији и објашњена такозваном теоријом когнитивног шкртичлука (Fiske и Taylor, 1991).

Док је поменути начин оцењивања разумљив у функционисању когнитивне сфере личности, он је свакако непримењив у случајевима где нечији професионални и/или егзистенцијални статус зависи од резултата оцене владања језиком. Ту су потребни озбиљнији мерни инструменти. Потреба оцењивања владања језиком у времену глобализације расте из дана у дан. Владање страним језиком неопходна је вештина у широком распону активности, од трговинске и културне размене до шпијунрања.

Постоје такви језици где су доступни стандардизовани тестови који се примењују годинама и на великом броју испитаника. Тако је у случају британског енглеског, где постоји тест ESOL Кембричког универзитета (<http://www.cambridgeesol.org/index.htm>) или америчког енглеског, где је доступан TOEFL организације ETS (<http://www.ets.org/toefl/index.html>). Наш језик, међутим, у такве не спада, па треба радити на развијању стандардизованих тестова.

Са великим задовољством можемо приметити ницање нових школа где се предаје српски као страни језик. Уз дугогодишњи рад Међународног славистичког центра (<http://www.fil.bg.ac.yu/msc.html>), ту су и новосадски Азбукум (<http://www.azbukum.org.yu>), који навршава десет година, па ваљевска Летња школа српског језика и културе (<http://srpskijezik.edu.yu>). Ту је и новосадска Међународна летња школа Српски језик, култура и историја (<http://www.letnjaskolasrpskogjezika.com>) а недавно и бањалучка Сербика (<http://www.serbica.org>). Сви ови центри а и бројни наши лектори широм света свакако би највише профитирали од увођења стандардизованих тестова. Природно тело под чијим би се окриљем такви тестови и процедуре развијали био би Одбор за стандардизацију унутар једне од постојећих или унутар нове комисије која би се бавила српским као страним језиком (предавањем код нас и у иностранству, уџбеницима и наставним средствима, тестирањем, итд.) а и Министарство просвете.

Овде ћемо, као потицај стандардизацији, представити постојеће скале владања језиком, процедуре оцењивања на тим скалама и одређене параметре које тестови треба да задовоље.

Постоје два основна типа језичких тестова. С једне стране имамо тестове који мере постигнуће у учењу језика а с друге оне који мере владање језиком. Први тип тестова обично се примењује током и на крају језичког курса. Ту желимо да видимо да ли је студент савладао градиво пређено током курса, па се тестира само то градиво. Други тип текста, а то је онај којим се овде бавимо, није заинтересован тиме где, када, како и шта је испитаник учио, него искључиво тиме како влада језиком у различитим сегментима.

Језички тестови морају да задовоље одређене параметре ваљаности. По Weig-у (2005), постоје докази о ваљаности пре и после тестирања. Предтестна ваљаност обухвата те-

оријску валидацију (да је тест у складу са општим теоријским поставкама) и контекстну ваљаност. Контекстну ваљаност аутор види као „...меру у којој је избор задатака у тексту репрезентативан за шири круг задатака којима је тест узорак” (Weir, 2005:19). Посттестна ваљаност обухвата ваљаност оцењивања (ова категорија обухвата различите аспекте поузданости, нпр. да тест производи исте резултате за исту особу, итд.), критеријску ваљаност (корелација између резултата теста и релевантног спољњег критеријума владања) те консеквенцијалну ваљаност (која обухвата друштвене последице тестирања).

На глобалном нивоу постоје четири устоличене скале мерења владања језиком, две америчке и две европске.

У Америци постоји скала ILR (скраћеница за Interagency Language Roundtable 'међуагенцијски језички округли сто'), раније позната као FSI (скраћеница за Foreign Service Institute 'Институт службе спољних послова'). Ова скала настала је за потребе наставе језика у америчким државним службама и тамо се и користи. Више информација о организацији која користи ову скалу и опис саме скале може се наћи на адреси <http://www.govtilr.org>. Друга скала, ACTFL (скраћеница од American Council on the Teaching of Foreign Languages 'Амерички савет предавања страних језика'), намењена је првенствено академском окружењу. Страна организације је на адреси <http://www.actfl.org>, а скала је описана на страни <http://www.gwu.edu/~slavic/actfl.htm>.

У Европи постоји скала ALTE (скраћеница од Association of Language Testers in Europe 'Асоцијација испитивача језика у Европи'), описана на страни http://www.alte.org/can_do/framework/index.cfm, те CEF (скраћеница од Common European Framework 'Заједнички европски оквир'), описана на страни http://www.coe.int/T/E/Cultural_Cooperation/education/Languages/Language_Policy/Common_Framework_of_Reference/default.asp.

Уз неке варијације, све ове наведене скале одређују владање језиком у четири области: разумевању говореног текста, разумевању писаног текста, говорењу и писању.

Америчка државна скала ILR постоји од педесетих година прошлог века. Основна

идеја те скале јесте постојање тзв. добро образованог изворног говорника. Том добро образованом изворном говорнику приписује се ниво 5, највиша вредност на скали, док се особи без икаквог знања језика приписује 0, најнижа вредност. Сви остали нивои владања језиком смештају се између те две крајње тачке на скали. Сматра се да је за успешно професионално функционисање у одређеном језику потребан ниво три или виши. Од тог нивоа особа може, рецимо у разумевању писаног текста, да се носи с текстовима који изражавају став и мишљење аутора, иронију, да чита између редова, итд. На пример, ако особа са могућношћу разумевања говора нашег језика на нивоу два гледа „Ко то тамо пева” или „Маратонце” са особом на нивоу три или вишем, онда ће се ова прва особа досађивати а друга уживати у филмовима. Особа на нивоу два може да разуме само чињенице и ништа више. Занимљиво је напоменути да већина изворних говорника није на нивоу 5. Највиша вредност на скали подразумева одређене рецептивне и продуктивне језичке могућности које се вежу с високим образовним степеном и широким културно-цивилизацијским хоризонтом. Скала има основне степене и полустепене, нпр. 1, 1+, 2, 2+ итд.

Друга америчка скала, ACTFL, заправо је модификација скале ILR прилагођена универзитетској и средњошколској настави. Основна разлика у односу на ILR је то што су ниже вредности на скали прецизније подељене (не очекује се да ће неко у школској настави научити језик тако да достигне изворног говорника, па су важнији ти нижи нивои скале). Нивои један и два из скале ILR подељени су у три основна нивоа од којих сваки има три поднивоа, па добијамо вредности: почетно владање језиком на ниском, средњем и високом поднивоу, средње владање, такође на ниском, средњем и високом поднивоу, те напредно владање на ниском, средњем и високом поднивоу. За разлику од тога нивои три, четири и пет из скале ILR сабијени су у један једини ниво који се назива врхунско владање језиком.

Кореспонденција између наведене две америчке скале изгледа овако:

ILR	0	0+	1	1+	2	2+	3, 3+, 4, 4+, 5
ACTFL	0, почетни ниски, почетни средњи	почетни, високи	средњи, ниски средњи, средњи	средњи, високи	напредни, ниски напредни, средњи	напредни, високи	врхунски

Како се види, скала ACTFL у односу на ILR знатно је прецизнија на нижим нивоима а сасвим непрецизна на вишем крају скале, који је за наставу у школама и на универзитетима небитан.

Европска скала ALTE има шест нивоа: најнижи, тзв. почетни ниво, те пет виших нивоа од један до пет (највиша вредност на скали). За ову скалу карактеристичан је детаљан опис способности у области функционисања на послу, у учењу, у социјалним контактима и статусу туристе, итд. Ове способности описане су на страни http://www.alte.org/can_do/alte_cando.pdf.

Заједнички европски оквир, CEF, издваја три основна нивоа са два поднивоа, вишим и нижим, за сваки од основних нивоа. Први ниво обележен је словом А и назива се ниво основног корисника. Поднивои су почетни (А1, нижи) и ниво преживљавања (А2, виши). Други ниво, обележен словом Б, јесте ниво независног корисника и има подниво прага (Б1) и средњи (Б2). Трећи ниво, обележен словом Ц, јесте ниво корисника који влада језиком, са напредним поднивоом (Ц1) и нивоом пуног владања језиком (Ц2).

Постоји следећа јасна кореспонденција између двије европске скале:

CEF	A1	A2	B1	B2	C1	C2
ALTE	почетни	1	2	3	4	5

За сваку од ових постојећих скала постоје и процедуре тестирања и упутства за самооцењивање. На пример, способност говорења, како на скали ILR, тако и на скали ACTFL, мери се тестом под називом OPI (скраћеница енглеског Oral Proficiency Interview 'Разговор за утврђивање владања говорним језиком'). Ради се о обично двадесетоминутном разговору где лиценцирани испитивач низом стандардних поступака настоји да утврди највиши ниво на коме особа функционише без проблема и најнижи ниво на коме не може да функционише у

целости. Испитивачи пролазе ригорозну процедуру лиценцирања. Морају на истом том разговору добити највишу оцену, пролазе петодневни семинар, предају шеснаест интервјуа које су сами сачинили, а који се оцењују, затим кроз дужи период потврђују оцене другог испитивача и тек након што задовоље критеријуме на сваком од тих стадија процеса могу водити разговор. Сваки резултат морају истом оценом да потврде испитивач и додатни оцењивач који не зна каква је била оцена испитивача. Слично је и са тестирањем других области. Рецимо, тестови за разумевање писаног и говореног текста развијају се у дугом процесу који укључује низ специјалиста који у различитим стадијима раде независно једни од других и на неки начин контролишући једни друге. Један тим припрема текстове, други питања која проверавају разумевање, трећи тестира радну верзију теста, четврти администрира тест, пети оцењује, итд.

Скале владања језиком не везују се само за тестове и процедуре тестирања, него и за утврђивање плана и програма наставе, припремање уџбеника и наставних средстава итд.

Ако погледамо примере словенских народа који већ имају имплементирание скале владања језиком, видимо да се они углавном везују за европске скале. Тако су, на пример, Руси усвојили скалу ТРКИ (скраћеница руског *тест по рускому как иностранному* 'тест руског као страног језика'), са основним нивоом и четири следећа (ТРКИ-1, ТРКИ-2, ТРКИ-3, ТРКИ-4), који је укључен у систем ALTE. Примери конкретних задатака из ових тестова могу се наћи на страни: <http://www.joensuu.fi/fld/russian/kirilka/testit/index.html>. Пољаци су, опет, у попуности имплементирали заједнички европски оквир. Ово је регулисано одговарајућим законима и уредбом министра просвете, који је 2003. формирао комисију која се бави овом проблематиком (уредба је доступна на страни: [14](http://www.abc.com.pl/ser-</p>
</div>
<div data-bbox=)

wis/du/2003/1870.htm). У оба случаја, руском и пољском, ради се о државним стандардима, којима одговарајуће државне институције прилазе са дужном пажњом.

Мада примери других словенских народа, као и тренутна геополитичка конјунктура, готово да пресуђују о упућености наше скале на европски систем, можда би било корисно размислити о увођењу макар не-

ких елемената америчких смерница евалуације владања језиком.

ЛИТЕРАТУРА

- Fiske, S. и S. Taylor (1991), *Social Cognition*. McGraw-Hill.
Weir, C. (2005), *Language Testing and Validation: An Evidence-Based Approach*. London: Palgrave Macmillan.

Борис Хлебец

ВАРИЈАНТЕ ВОКАТИВА ИМЕНИЦА МУШКОГ РОДА НА СУГЛАСНИК

Као најопштију тенденцију у грађењу вокатива једнине именица мушког рода које се завршавају на сугласник морамо, наравно, поменути додавање самогласника *-е*. У складу са добро познатим асимилационим правилима, именице мушког рода које на крају номинативног облика имају сугласник *-к* или *-ц* додавањем *-е* у вокативу једнине те сугласнике мењају у *ч*, завршно *-х* мењају у *ш*, а *-џ* и *-з* у *ж*. Отуда: *бездушник* : *бездушнице*, *шљивац* : *шљивче*, *дух* : *душе*, *враг* : *враже*.

Међутим, ако се именица завршава на предњонепчани сугласник, у падежу за дозивање добија наставак *-у* (*коњу*, *Милошу*, *Милићу*, *мачу* и сл.; уп. Лалевић 1963: 18; Станојичић et al. 1989: 74). Ово потоње правило води разједначавању — самогласник предњег реда *е* замењује се самогласником задњег реда у непосредно иза предњонепчаног сугласника, како би се та два суседна гласа више разликовала. У исто време, на овај начин делимично се поништава негативан утицај палатализације на препознавање основног облика. Завршетак *-че* сигналише да у номинативу иста именица има завршетак *-к* или *-ц*, а *-чу* да се завршава на *-ч*, *-ше* указује на *-х*, а *-шу* на *-ш*, *-же* на *-џ* или *-з*, а *-жу* на *-ж*.

Па ипак, код неких именица говорници савременог српског језика користе облике са *-у* иако самогласнику не претходи пала-

тал. На пример, приручници бележе вокативне облике *коњицу* и *Французу*, а не *??коњице* и **Француже* од номинатива *коњиц* и *Француз* (нпр. Лалевић 1963: 18), док ће се најчешће говорници неке убогом или ојађеном човеку обратити са *Е, мој сиромашку!*, а много ређе са *?Е мој сиромашче!* Има и именица чијим се обликом номинатива говорници служе у функцији падежа за дозивање. Било би занимљиво и корисно са становишта лингвистичке науке, која треба да попише, опише и објасни, а и из практичних разлога наставе странцима, утврдити принципе на којима почива поменути избор облика за вокатив.

У једну групу именица које у вокативу чувају номинативни завршни сугласник спадају етници, имена и презимена и географски називи, што је србистима одраније познато. У случају личних имена основни облик је често непредвидљив и не зависи од контекста, а када се ради о називима припадника народа, то су осим ретких изузетака када је реч о властитом народу, све сами странци. Ни географска имена често нису општепозната. Колико је само села и речница у Србији за које већина говорника никада није чула! Дакле, такве именице није увек лако с потпуном сигурношћу идентификовати, па је због тога потреба за очувањем у вокативу гласова који улазе у њихов састав још већа. Стога се редовно чује горе

поменуто *Французу*, а исто тако *Кинезу*, *Кирџизу* и *Грку* (од *Кинез*, *Кирџиз* и *Грк*) и *Рамирезу* (од *Рамирез*). Додавањем самогласника -у, који не утиче на промену претходног сугласника, уместо -е, које би изазвало палатализацију, обезбеђено је препознавање цитатног (номинативног) облика датог личног имена или етника. У говору се тако добијени облици на -у често разликују од одговарајућих облика датива будући да им није увек исти акценат као у дативу. Па ипак, мада облици **Француже* и **Грче* нису прихватљиви, особа која дозива Немца, Пољака или Ирца каже *Немче*, *Пољаче* и *Ирче* и неће јој сметати што је изменила два гласа (-ац и -ач). А ако се обраћамо Камбоџанцу или Манџурцу, имамо избор: *Камбоџанче*, *Камбоџанцу* (колоквијално и *Камбоџанац*), *Манџурче*, *Манџурицу*, односно *Манџурац*.

У истом смислу, говорници ће презиме *Чанак* у петом падежу свакако настојати да што мање измене, па ће се најрадије одлучити за *Чанак!* или *Чанку!* Писац ових редова са својим кајкавским презименом није доживео да му се неко (осим у шали) обраћа са ??*Хлебече!* или **Хлейче!*, већ само *Хлебце!* или *Хлебцу!*, мада се римована именица *месец* понаша сасвим друкчије: *Месече сребрни!* Претпостављамо да се исто догађа с презименом *Додиџ* (*Додиџ!* или *Додиџу!* пре него ?*Додиже!*). Исти је случај с муслиманским именима (*Салих!*, *Салиху!*, а не **Салище!*; *Рефик!*, *Рефику!*, а не **Рефиче!*). Због ређе употребе и њиховог огромног броја, страна имена не смеју бити промењена (*Даџ!*, *Даџу!*; *Бах*, *Баху!*; *Кац!*, *Кацу!*; *Цек!*, *Цеку!*; *Жак!*, *Жаку!*; *Франц!*, *Францу!*; *Абдулах!*, *Абдулаху!*; Станојчић et al. 1989: 74; Клајн 1992: s. v. **vokativ**). Иначе би, на пример, облик *Франче!* могао бити схваћен као вокатив читавог низа номинатива: *Франц*, *Франац*, *Франец*, *Франк*, *Франек* или *Франак*. Дужа презимена, која је због дужине лакше идентификовати, допуштају и палатализоване облике (*Коларац*: *Коларче!*, *Иброввац*: *Ибровче!*; Клајн 1992: s. v. **vokativ**), као и *Врховец*: *Врховче!*, *Цесарец*: *Цесарче!*, па и *Гуйче!* (од *Губец*, бар кад се мисли на вођу Сељачке буне, о коме се учи у школи). Ово стање веома подсећа на ситуацију коју је описао Иван Клајн говорећи о именима на -ец и -ек (Клајн 1992: s. v. -ес и -ек (ИМЕ-

НА)). Вокатив од имена града *Грац* неће гласити **Граче* него *Грацу*, од *Праџ* — *Праџу* пре него ??*Праже*, а од *Париз* — *Паризу*.

Како каже Фекете, када говори о утицају особности властитих именица на изостанак уобичајених гласовних варијација: „властита имена ... теже очувању свог изворног облика; особито ако је име недовољно познато или би преозвучавање могло 'замaglити' препознатљивост основе имена” (Фекете 2005: 46—47). Према томе, за сада можемо издвојити један чинилац (са три потчиниоца) који утиче на избор вокативног облика поменутих именица, а то је **(1) могућност реконструкције основног облика**, који, опет, зависи од

(а) дужине именице (што је реч дужа лакше је реконструисати њен цитатни облик);

(б) порекла именице (домаћа имена је лакше реконструисати него страна);

(в) учесталости употребе (што је име учесталије и познатије, лакше је доћи до његовог цитатног облика). Фактори (б) и (в) делимично се поклапају.

Осврнимо се сада на један други случај — вокатив именица мушког рода на неки непалатал, рецимо -н, као у *масон* или *морон*. Уобичајени дозивни облик прве именице је *масоне*. Готово да је незамисливо употребити номинативни облик ове именице у служби вокатива, а да то буде природно и прихватљиво, а и облик *масону* био би неправилан. Није исто с другом именицом, ма колико оне биле сличне грађе. Нормално је казати *Морону!*, а не *Мороне!* или *Морон!* Пошто су обе именице речи страног порекла, разлику у њиховом понашању када се ради о вокативу, треба потражити у стилској употреби. За разлику од именице *масон*, именица *морон* је опште позната као модерни афективни колоквијализам на граници сленга и с увредљивим потенцијалом. У старијем значењу 'одрасла особа умно развијена као дете од 8—12 година' ову именицу користе скоро искључиво психолози. Дакле, облик на -у везује се за колоквијални, говорни стил.

Према томе, у вези с именицама мушког рода које се завршавају на палатал можемо закључити да су облици на -е стандардни, да се облици на -у везују за коло-

квијални стил, док су облици без наставка супстандардни. Исти се овај закључак може пренети на многе палатализоване облике на *-e* (*раднице, земљаче*), па чак и на именице на *-p*. Приручници наводе дублете: *џосџодаре* и *џосџодару*, *џисаре* и *џисару*, *џасџире* и *џасџиру*, *џоведаре* и *џоведару*, *џошџаре* и *џошџару*, *рибаре* и *рибару* (Лалевић 1963: s. v. **vokativ**; Станојчић et al. 1989: 74; Клајн 1992: s. v. **vokativ**). Видимо да су то све именице које означавају стара занимања, односно један стари друштвени статус (господар). Али зашто језички приручници наводе само облике *царе* (Станојчић et al. 1989: 74; Клајн s. v. **vokativ**) и *Лазаре* (Станојчић et al. 1989: 74) без алтернативног *цару* и *Лазару*? Једино објашњење можемо наћи у типичном регистру који је резервисан за ове именице. Именица *цар* је самим својим значењем предодређена да се јави у високом стилу, а *Лазар* је име више историјских личности (уп. примедбу уз *Губеи*). Додавањем *-у* уместо *-е* наноси се на труна колоквијалног, која је у већини контекста овде непожељна. Али зато би се *Цару!* могло лако употребити у колоквијално-сленговској употреби у значењу 'сјајна особа', иако би и *Царе!* у том случају било прихватљиво.

Дакле, други чинилац од кога зависи избор облика за вокатив именица мушког рода на сугласник јесте:

(2) **уклапање у стил дискурса, а он зависи од тога ко се коме обраћа (у којој друштвеној улози) коме и у којој ситуацији.**

Међутим, као што је добро познато, када би применом палатализације дошло до изопачења цитатног облика, говорници прибегавају наставку *-у* увек, и у званичном и у необележеном стилу. Отуда: *мачку, џаику, џреџку, џуску, мућку*, а не **маче, *џаче, *џрече, *џушче, мућче*. То је чинилац с којим смо се већ срели — потреба да се основни облик не исквари и не побрка с неким другим; *маче, џаче* и *џушче* се већ употребљавају у функцији номинатива именица средњег рода, а *џрече* је компаратив придева или прилога (мада се у изговору разликују). Денотација је преца од стила.

При крају ове расправе погледајмо још једну групу именица које имају услова да се палатализују у вокативу: *саобраћајца, де-*

војчурак, сиромашак, мекушац, џаџуљак, џурђевац (који слави Ђурђевдан), *коњиц, џајац, судац, вешџац, вешџак*. За њих је заједничко да су палатализовани облици *саобраћајче, девојчурче* итд., за разлику од претходних случајева, стилски обележени. То значи да њихови палатализовани облици захтевају подршку веома озбиљног, званичног дискурса да би се оправдала њихова употреба. Наравно, најтеже је такав повод наћи за именице *коњиц* и *вешџац*. Као необележени овде се јављају облици на *-у*, а у колоквијалном и нестандартном говору облици једнаки номинативу (нпр. *Хеј, џривољак!*). Формална, фонолошка особина свих ових именица јесте да применом палаталног вокатива палатал *ч* долази уз друге палатале — *ћ, ј, љ, ч* или *ш*, или је неки палатал на малом растојању (од једне, две или три фонеме) испред *ч*. Тако долазимо до трећег чиниоца од кога зависи употребна вредност вокативне варијанте:

(3) **Ако би се палатал ч појавио у вокативу, а том приликом дошао у близину палатала, такав се вокатив не користи у неутралној стилској употреби.**

Правило (3) спада у исту категорију фонотактичких правила као и општепознато правило поменуто на почетку овога чланка, о дисимилацији предњонепчаног сугласника и самогласника предњег реда. До разједначавања на близину долази и у случају *-ћче*. Ова, за изговор тешка скупина такође се избегава захваљујући употреби облика на *-у*, као у *вражићак: *вражићче, вражићку; мућак: мућче, мућку*. Слични парови сливених гласова — *ћц* и *чц* (као у *ноћца, жећца, сјећци, гачци*) прихватљиви су, па стога верујемо да се и овде ради о избегавању незгодног споја палатализоване („меке“) и веларизоване („тврде“) африкате, а не о апсолутно неприхватљивој фонотактичкој комбинацији.

Са *-е* и *-у* у вокативу у зависности од стила алтернирају и домаћа географска имена састављена од више од једног слога, која се завршавају на *-к*: *Мајданџек: Мајданџеку, Мајданџече, Лесковац: Лесковицу, Лесковче; Увац: Увицу, Увче*.

Да бисмо резимирали о чиниоцима од којих зависи избор вокативног облика послужићемо се следећом прегледном табелом:

	хиперкоректно веома званично свечани стил	необележен стил стандардна варијанта	колоквијални стил	примери
А једнословно страно име на <i>-к/ц/џ/х</i>	-у	-у/= номинатив	= номинатив	Џек, Франц, Даг, Бах
Б двословно кајкавско/муслим. име на <i>-к/ц/џ/х</i> ; страно име на палатал; једнословни страни етник на <i>-к</i> ; изведеница на <i>-ц</i> од имена, с пал. у близини	-у	-у	= номинатив	Зебец, Рефик, Монтењ, Мерч, Јуриј, Грк, пашићевац
В именица на <i>-к</i> > <i>*-иче</i> , <i>*-ише</i> ; <i>-ћче</i> ; српско име на палатал; име или стр. етник на <i>-з</i> ; страни геогр. назив на <i>-к/ц/џ/х</i> ; именица на <i>-ц</i> с палат. у близини; зајед. им. на пал.	-у	-у	-у	коњ, гонич, мачак, патак, мућак, Милић, Јанез, Француз, Владивосток, коњиц, вештац
Г српско име или вишеслож./чувено кајкавско име или изведеница без палат. у близини, на <i>-к/ц/џ/х</i> ; двосл. стр. етник на <i>-к</i> ; двосл. стр. етник на <i>-ц</i> с, пал. у близини; дво-/вишесловно страно име на <i>-к/ц/џ/х</i>	-е	-у	= номинатив	Новак, Власац, Коларац, Додиг, Губец, Врховец, дражиновац, Франак, Пољак, Шпанац, Абдулах, Ерик, Гутенберг
Д страно име на <i>-к</i> дуже од једног слога; стр. етник са два <i>е</i> ; стр. етник дужи од два слога на <i>-ц</i> с пал. у близини, именица на <i>-к/ц</i> с палаталом у близини; српски геогр. назив на <i>-к/ц/џ/х</i> ; страна им. на <i>-з</i> ; ређа им. на <i>-ц</i> > <i>шч</i> ; ређа једносл. им. на <i>-к</i> ; домаћи етник на <i>-х</i> ; колоквијализам	-е	-у	-у	Шафарик, Чечен, Кромањонац, привољак, мекушац, прасац, Мајданпек, Увац, виртуоз, косац, бак, Влах, морон
Ђ именица на <i>-р</i>	-е	-е/-у	-у	цар, Моргимер
Е стр. етник на <i>-к/ц/џ/х</i> дужи од једног слога без пал. у близини; чешћа двосл. им. на <i>-ц</i> > <i>*-ишч</i> ; стр. заједн. именица на <i>-џ</i> ; вишесловна им. на <i>-ц</i> с пал. у близини	-е	-е	-у	Финац, Немац, Низоземац, светац, хирург, шаљивац
Ж веома честа домаћа им. на <i>-ц</i> > <i>*-ише</i> ; заједн. им. на <i>-џ/х</i> ; српски етник на <i>-ц</i> ; у свим осталим случајевима	-е	-е	-е	отац, враг, дух, Сремац, Драган

Из горње табеле произлази да се облици на *-е* користе када год је идентификација основног именичког облика релативно лака. Дакле, када **-ише* потиче од *-ак* (*џа-шак*), *-е* не долази у обзир, а када потиче од *-ац* (*свешац*, *свишац*) прихвата се уз уобичајену примену палатализације. То значи да говорници осећају да је разлика између *к* и *ч* већа него између *ц* и *ч*, што потврђује и фонетска наука.

У супстандардној варијанти српског језика у свим случајевима могуће је у функцији вокатива употребити облик који је једнак номинативу, с тим што ће се то најре-

ђе догодити код категорије **Ж** и код именица које се завршавају на палатал.

Аутору је у закључивању о варијантама делимично помогла анкета у којој су као испитаници учествовали дванаест студената Одсека за англистику Филолошког факултета у Београду, којима се он овом приликом захваљује. Проширењем испитаничког корпуса и даљим помним испитивањем различитих случајева ових варијација могли би се постићи још поузданији подаци и тумачења него што се то могло у овом истраживању.

ЛИТЕРАТУРА:

- Клајн 1992: Klajn, Ivan, *Rečnik jezičkih nedoumica*. Beograd, Nolit.
Лалевић 1963: Лалевић, Миодраг С., *Српскохрватски у мом џеју. Нащ ѝравойис*. Београд, Бранко Ђоновић.

- Станојчић et al. 1989: Станојчић, Живојин, Љубомир Поповић и Стеван Мицић, *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања*. Београд, Завод за уџбенике и наставна средства и Нови Сад: Завод за издавање уџбеника.
Фекете 2005: Фекете, Егон, *Језичке доумице новије и старје*. Београд, Београдска књига.

Јован Вуксановић

МЕСТО ЕНКЛИТИКЕ У РЕЧЕНИЦИ

ИЗМЕЂУ НОРМЕ, КОЛЕБАЊА И ГРЕШАКА

Енклитике су у граматици облици речи које не могу самостално стајати јер структурно зависе од суседних речи у конструкцијама. Енклитике имају такав статус због тога што нису акцентоване (наглашене) па се онда *наслањају* на акцентоване речи испред себе.

Енклитике могу бити а) *заменичке* — **ме, те, му, ти, га, њ, је, ју, јој, вас, вам, их, се** и б) *глаголске* — **сам, си, је, смо, сте, су, ћу, ћеш, ће, ћемо, ћете, ће, бих, би, бисмо, бисте, би**. Свим енклитикама, осим *бих, би* итд., одговарају пуни (наглашени, акцентовани) облици речи у српском језику (*јесам, мене, шебе, себе, њему* итд.).

Положај енклитика, као и других речи у српском језику, делимично је слободан. То значи да енклитике могу стајати на разним местима у реченици — на почетку реченице, ближе почетку реченице, у средини или при крају реченице, али од тога има и одступања.

Грамаџичко учење о положају енклитике у реченици подразумева поштовање одређених правила — од којих се најчешће наводе следећа:

— енклитике не могу стајати *на ѝочейни ку реченице*;

— енклитике не могу стајати на почетку самосталних реченичних делова — рецимо у зависним реченицама, као и онда када се испред њих, уметањем и на други начин, *ѝрекида реченични шок*; другим речима, енклитике не могу стајати иза запете или ре-

ченичне тачке, па стога енклитиком не започиње реченица. Нпр.: *Марија, моја најбоља другарица, је живела у Бачкој; У шом члану (чл. 28) је најисано...* исправно је једино: *Марија, моја најбоља другарица, јесте живела/живела је... У шом члану (чл. 28) јесте најисано/најисано је...*;

— енклитика се везује за *ѝрви део реченице*, за њен први јаче наглашени део, па стога стоји иза прве речи или прве акцентоване целине; нпр. *Сва су враџа заџворена и Сва враџа су заџворена* (разговор); *Толико се шудио да убије осу* (штампа).

Постоје и изузеци од претходних правила. Изузеци су, такође, нека врста правила, па стога треба знати и следеће положаје енклитика:

— Енклитика може доћи и у *ѝочейни ѝоложај реченице*, који јесте наглашен, али и тада се ослања на речцу *ли*, функционално и акценатски, па онда имамо: *Је ли он дошао?* (разговор); *Је ли отац тата?* (стих), али немамо *Су ли они дошли* и сл.; у стандардном језику, наравно, енклитика не може стајати на почетку реченице када је она упитна за будућност — *ће ли он доћи?*; може само: *Да ли ће он доћи?*

— Енклитика може „разбити” *именско-ѝрезименску синџагму*, онако како је то чинио и Вук Стефановић Караџић: *Јово је Протић знао разговараџи шурски и грчки*; слично томе, *одредба и именица* такође се раздвајају енклитиком — *Тога је дана Вук Исакович ѝрелазео са ѝуком... ѝреко једноџ*

ускоб брвна (М. Црњански: *Сеобе*); Велика је ојаснос, чича Милушине (Д. Поповић: *Књижа о Милушину*); Оно је друштво било идеолошки оштерећено (штампа); Овај је човек претерао са шалом (разговор); Моји су жедни старци много волели (О. Давичо: *Хана*).

Неки граматичари (др Живојин Станојчић) сматрају да је *јоложај енклиитике* *иза две речи завршен процес у данашњем српском језику*. То значи да Вуков пример и други наведени примери с енклитикама *између две речи* (раздвајање имена и презимена, одредбе и њене именице) постају *стиилеме* или, чак, *архаизми српског језичког сѿандарда*. Наша истраживања казују нешто друго — енклитика се, како у књижевноуметничком стилу тако и другим стиливима, журналистичком и разговорном, пре свега, често налази на местима ближим Вуковом примеру. То показују и примери савременог српског језика — издвојени опет из различитих регистра (функционалних стилова). Због тога сматрамо да је ту пре реч о *колебањима* него о непоштовању норми или завршеном процесу у модерном српском језику. Права на индивидуални стил не подлежу *граматичкој норми*, иако је реч о две норми у језику — о *ојшћој*, *колективној* и *индивидуалној*, *стиилистичкој*. Природа и карактер текста, мирно или динамичко причање, одредиће и место енклитике у тим примерима.

Још је један положај енклитике у реченици неспоран — а то је у случају када повратни глагол са *се* има скраћени облик *је* (од наглашеног облика *јесће*): *радоваићи се*, *наћи се*, *залешетити се*... онда се та два облика *СЕ + ЈЕ* *сажимају* а при томе остаје само *се*, јер се претходно губи *Ј* у интервокалном положају. Нпр.: *Он се* радовао победи; Када *се* залетео, *јео је на клизавици*; *Нашео му се* у помоћи. На то сажимање указао је, још пре век и више, Вук Стефановић Караџић, а после њега на то указују многобројни граматичари и језички саветници. Међутим, у пракси није редак случај да се говори и пише: *Он се је радовао*; *Када се је залешео*... *Сеићо се је* итд. То је, иначе, противно норми. То је *сујсѿандардни говор*.

Од претходних примера треба разликовати спој *заменичких енклиитика* *МЕ*, *ТЕ* и глаголске енклитике *ЈЕ*. Нпр.: *Чесћо шје је чекао*; *Марко ме је* замолио и сл. Није пра-

вилно када се у таквим случајевима губи енклитика *је*: *Чесћо шје чекао*; *Марко ме замолио*, у чему се такође много греши у пракси.

Положај енклитика *граматички* је одређен и у следећим случајевима:

— Енклитика долази одмах *иза везника у зависним реченицама*, и одмах *иза уићићних односних заменица и уићићног везника зар*; нпр. *Рећи ћу вам када ме на шео јодсеићиће*; *Шео нас шим проблемима шеоко мучиће?*; *Зар нас заисћа нисће чули?* (разговор).

— Поуздан је и положај енклитике утврђен овим редоследом: *ЛИ + глаголска енклитика ЈЕ/СУ + заменичка енклитика ВАМ*: *Красне ли су вам девојке!* (разговор).

— Поуздан је и положај енклитике: глаголска енклитика *ЈЕ* стоји *иза* заменичке енклитике *ГА*: *Победио га је убедљиво*.

— Поуздан је и следећи распоред: прво је енклитика у *даићиву*, па тек у *акузатићиву* — *Другови су му га јоклонили*; прво је енклитика у *даићиву* па тек онда у *генићиву*: *Жео ми га је*.

— Утврђен је и положај енклитике у распореду *даићив + СЕ + акузатићив*: *Он јој се радовао*.

— Ако у реченици има још једно *ЈЕ* (нпр. глагол.), онда се уместо тога *ЈЕ* (једн. ак. ж. р.) употребљава старија енклитика *ЈУ*: *Он ју је видео*, а не: *Он ЈЕ ЈЕ видео*.

— Енклитика се наставља и на предлог, али тако што се, у обичном говору најчешће, налазе пуни облици заменица: *јд мене*, *над њега*, *јода себе*, *за шјебе*, *у себе*, *јд њега*... У књижевном језику и дијалектима (када је реч о акузативу и о заменицама за м. и с. род и повратном *се*) предлог је носилац акцента коме се дода покретно *а* (дуго), а остају енклитике: *јредà ме*, *узà ме*, *надà њ*, *јо њ*, *јодà се*.

Указали бисмо још на једно обележје места енклитике: семантичка сфера је мања него стилистичка када енклитика показује склоност да се пробије на друго место у реченици или, чак, обавезно се пробија на друго место.

Та је склоност наслеђена из пражезика — утврдио је немачки слависта Делбрик (Delbrück, *Syntaktische Forschungen, Altindische Syntax*, Halle a. S., 1888, према Ljudevit Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*, 274).

У упитним реченицама с повратним глаголом са *се*, то *се* долази одмах иза упитне речи: *Када се Иванов браћ враћа из војске?* (*Граматика српског језика за средњу школу* Ж. Станојчића и Љ. Поповића). Слично је и у пасивним реченицама (пасиву презента): *То се дјело много чита* (*Кратка прегледна граматика српског језика* Б. Остојића, Унирекс, Подгорица, 1997, с. 87).

Пробијања тог *се* на друго место у реченици има и у текстовима српских писаца: Ово *се* друго врло ретко дешава (Р. Домановић); Цело *се* друштво поваљало од грехота (В. Петровић).

Стилистички је занимљива и следећа варијанта: енклитика је *иза* главног глагола у реченици:

За кратко вријеме навела је она њега да лаже, да вара, да му све долази за руком (Лалић, Хајка); *Магловићи врбаца испаравају се још од прошлог дана, облаци се ковиљају све наниже* (М. Црњански, Сеобе).

Наведено место енклитике, са стилским карактеристикама, може се написати и с померањем енклитике ка почетку:

За кратко је вријеме навела она њега...

Магловићи се врбаца испаравају...

У футуру се збива још нешто: главни глагол се крњи, тј. отпада суфикс *-ти* а енклитике *ћу*, *ћеш* итд. стапају се с крњим глаголом. Нпр. *Министар ће оћућовати* у *Вашингтон*, али *Наш министар сћољних ћо слова оћућоваће* у *Вашингтон*. То, међутим, само половично важи за глаголе на *-ћи*: и они могу доћи пре енклитике, али остају цели, неокрњени, и пишу се одвојено од енклитике. На пример: *Ми ћемо ићи на правни факултет*, али *Сви моји блиски пријатељи ићи ће на правни факултет*.

Лектори, а то чине и наставници исправљајући школске писмене задатке, често „преводе” један начин писања на други начин изражавања, а да се при томе не питају — шта је ту *стилстичка/индивидуална норма*, а шта је *граматичка/описна норма*. Мирном, неузбудљивом причању, као на почетку поглавља романа М. Црњанског, одговара положај енклитике *иза* глагола. А када је реч о причању које је узбудљиво, немирно, када се читалац убацује у средиште збивања (*in medias res*), онда се *стилски* обележава и наглашава енклитика која се пребацује *испред* глагола:

Догађаји су ми обесмислили прва три поглавља романа Сувишан човек која сам објавио у „Полећу” и приморали ме да напустим тај рукопис (Д. Ђосић, *Време власти*).

Поменути местом енклитике започиње друго поглавље Ђосићевог романа *Сувишан човек*, а то је условљено стилистичким разлозима, што их намећу ситуација и контекст.

Таквих је примера много и у писменом изражавању ученика, а наставници насилно утичу на промену *граматичког* или *стилстичког* положаја енклитике а да при томе не поштују право на индивидуални начин изражавања. Мирном, неузбудљивом причању, одговара место енклитике у реченици које је одредио ученик: *Проклећа авлија налази се* у центру Цариграда.

Наставник је сматрао да енклитику треба померити ка почетку, па је ученику сугерисао следеће: *Проклећа авлија се* налази у центру Цариграда, стављајући енклитику испред глагола. Такву интервенцију наставник није образложио.

ЗАКЉУЧАК

1. Место енклитике у реченици у савременом српском језичком стандарду *граматички* и *стилски* је одређено.

2. У раду су размотрени различити аспекти места енклитике у реченици и дати примери за дискусију.

3. У пракси се показује да је место енклитике још увек актуелно и за лаике и за стручњаке.

4. У приступу проблему који смо покушали укратко осветлити издвојили смо:

— примере *поуздано одређеног* места енклитике у реченици,

— примере у којима постоји *колебање* и намерно и неоправдано „превођење” једног начина изражавања у други, иако се место енклитике у таквим случајевима може назвати *непобитним* или због *синтаксичке хијерархије реализовања* неодређеним, а то значи неодређеним на *стилстичком* и *функционалном плану* који допушта слободу у избору места енклитике у реченици,

— примере у којима је указано на *грешке* у одређивању места енклитике у реченици.

5. Овај рад покреће и нека питања доследније и потпуније *стандардизације* места енклитике у реченици. Аутор се нада да ће Одбор за стандардизацију српског језика о томе донети посебну одлуку.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексић, Р., *Он се је радовао*, Наш језик, год. I, св. 2, 1932, с. 48—50.
2. Vabić, S., *Enklitika između imena i prezimena*, Jezik, god. XI, sv. 2, 1963, s. 63—64.
3. Вуксановић, Ј., *Ред речи у српском књижевном језику и писмено изражавање* (у књизи МЕТОДИКА НАСТАВЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА, Учитељски факултет, Београд, 1995, с. 353—359).
4. Вуксановић, Ј., *Грамађички ред речи у реченици с посебним освртом на положај енклитике* (у књизи: ПРИЛОЗИ ИЗ ЛИНГВИСТИКЕ И НАСТАВЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА, Клуб НТ, Београд, 2000, с. 82—113).
5. Gortan, V., *O mjestu enklitike u nezavisnoj rečenici*, Jezik, god. V, 1956, s. 14—16.
6. Gorup R., *The Motivation for the Fixed Order for Clitics in Serbo-Croatian*, Јужнословенски филолог, XLVIII, стр. 25—34.
7. Jonke, Lj., *Red riječi sa sintaktičkog i stilističkog gledišta* (у књизи KNJIŽEVNI JEZIK U TEORIJI I PRAKSI, prvo izdanje, Zagreb, 1964, s. 273—282).
8. Маретић, Томо, *Ред речи у реченици* (у књизи СРПСКА ИЛИ ХРВАТСКА ГРАМАТИКА ЗА СРЕДЊЕ ШКОЛЕ, Издавачка књижарница Гете Кона, Београд, 1928, с. 140—148).
9. Мразовић, П., — Вукадиновић, З., *Грамађика српскохрватског језика за странце*, Сремски Карловци — Нови Сад, 1990, с. 561—564.
10. Ondrus, P., *Zur Stellung der Enklitika im serbischen Satz*, Zeitschrift für Slawistik, Bd. II, Heft 4, 1957, s. 513—522.
11. Пешикан, М., *О месту енклитике у реченици*, Наш језик, н. с. књ. IX, св. 7—16, 1959, с. 305—311.
12. Поповић, Љ., *Ред речи у српскохрватском језику*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 1997.
13. Станојчић, Ж., *Морфологија, синтакса и фразеологија* (у књизи СРПСКИ ЈЕЗИК НА КРАЈУ ВЕКА, Институт за српски језик САНУ и Службени гласник, Београд, 1996, с. 132—133).
14. Hamm, J., *Kratka gramatika hrvatskosrpskoga jezika za strance*, Školska knjiga, Zagreb, 1967, s. 109.
15. Corin, A. P., *Српскохрватске енклитике у светлу данашње лингвистичке теорије*, Научни састанак слависта у Вукове дане, Реферати и саопштења, 20/2, Београд, 1991, с. 165—179.

Јовица Микић

ПОДЕЛА РЕЧИ НА КРАЈУ РЕДА

1. Увод

Нисам сигуран, морам још да раз-
Пад Источног римског цар-
Представу је режирао Љубомир Драш-
Ишао је на пијацу да купи брес-
У одељењу има 15 дечака и 12 девој-
Вода за кафу ври у цез-
То је најпознатији роман Франца Каф-
Он је веома прониц-
Убо га је стрш-

Да ли вас занима како гласе целе речи чији наставак мора да се пренесе у други ред? Да ли је то у овим примерима лако претпоставити? На основу чега? Да ли само на основу пресеченог дела, или пак захваљујући и претходном делу реченице? А јесу ли речи правилно пресечене?

Одговор можемо потражити на почетку подтачке **б** тачке **235** Правописа: „Пожељно је почињати ред стварним слогом преломљене речи, а не дометати на његов почетак и сугласник из претходног слога, макар тиме добијали и почетну групу која је изговорива, али мало својствена и слабо заступљена у нашем систему. Исто тако, нарушавамо гласовни склад ако окрњујемо слог на почетку реда, остављајући један његов део у горњем реду. Препорука је, дакле, да речи делимо на граници слога, онолико колико се она јасно испољава у нашем систему, јер ће таква подела остављати природан и складан утисак”.¹ А по гра-

¹ Митар Пешикан — Јован Јерковић — Мато Пижурица, *Правопис српског језика*, Матица српска, Нови Сад, 1994, стр. 307.

матици „ако групу сугласника чине праскави сугласник на првом месту и неки други сугласник осим сонаната *j, v, l, љ* и *p*, граница слога долази између сугласника”.²

Одељак наведеног правописа, под насловом ПОДЕЛА РЕЧИ НА КРАЈУ СЛОВА, почиње овако:

„**230. Приступ.** Кад у писму немамо места за целу реч на крају реда, треба тежити да тај принудни пресек (прелом) речи буде што природнији.”³

Постављамо још два реторичка питања:

— Да ли правила постоје због текста, или текст због правила?

— Може ли оно што је природно да буде и једноставно — доступно свима, а не само стручњацима?

Закључак је да компликована правила, конвенције и стандарди, оно што се мора, треба, сме, не сме, што је допуштено, препоручено или прихватљиво — све то може да замагли оно што је природно. Од силног дрвећа не видимо шуму, а поготову заборавамо оно што се стварно дешава. Зато раздвајање речи на крају слога морамо да сместимо у шири контекст, и размотримо у склопу активности читања и писања.

2. Практични аспект проблема

При читању ми пратимо писани облик речи да бисмо схватили њихово значење. Исто тако, када пишемо, писаним речима значење изражавамо. (Не треба сметнути с ума да нису примарне појединачне речи, него шире целине.) Ове две активности, читање и писање, једна продуктивна а друга рецептивна, разликују се по менталним процесима актера. Са нашег становишта важно је то што онај ко пише има на уму реч као целину унапред, а онај ко чита нема. Читалац, наиме, добија текст који је уобличио писац, штампар, лектор, слово-слагач или неко други — свакако не он сам. Али, ове две особе (а понекад је то и иста особа) могу при раздвајању речи на крају реда следити иста начела. Другим речима, иста начела помажу и течнијем писању и течнијем читању.

² Живојин Станојчић — Љубомир Поповић, *Грамаши-ка српскога језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997, стр. 36—37.

³ Стр. 303.

На писаној страници маргина је обично иста и на почетку и на крају реда, осим на крају пасуса. То је, барем у штампаним текстовима, стандард — конвенција која има пре свега ванјезичко оправдање. Тако организовани редови делују дотерано и уредно, а штеди се и простор. Питање које има ближе везе са језиком јесте следеће: да ли равномерни, уједначени покрети очију, који прате редове исте дужине, доприносе течнијем читању и бољем разумевању?

Јер, ми можемо да пишемо не пресецајући речи — тако што не прелазимо у нов ред на крају започетог, већ на крају речи. Друга могућност — и она је при писању на компјутеру сасвим лако изводљива — јесте да увек пишемо до краја реда, али да по потреби остављамо веће размаке између речи. Но и ту су критеријуми исти: изглед, уштеда простора и најбрже схватање. Можда и велики размаци између речи отежавају праћење текста.

Уски ступци у новинама и, рецимо, енциклопедијама додају још нека питања, али основни проблем остаје исти. А могу се писати и писма, разгледнице, дневници, могу се хватати белешке и тако даље.

Пошто већ много различитих људи пише на много различитих начина, у толико различитих ситуација и у тако различите сврхе, правила о раздвајању речи на крају реда треба да буду што једноставнија, тако да може лако да их упамти свако. Треба их приближити осећању за језик које имају сви, а не равнати их према сазнањима, за неупућене често компликованим, фонетичара и лингвиста. Правопис не треба да буде строго доследна теоријска наука, већ да решава проблеме.

Зато нудимо правила која, наравно, не треба схватити као строги закон, већ као смернице, или пак „упутство за употребу”.

3. Практично решење проблема

Онај ко пише треба да упамти следеће:
Начело

Реч на крају реда треба раздвајати тако да читалац што пре схвати њено значење у склопу реченице и текста.

Упућство

Када нисте сигурни где је боље да раздвојите реч, изговорите је наглас, споро и

раздељено. Цртицу можете да ставите тамо где сте направили паузу.

Правило бр. 1

Ако препознате место где се завршава или почиње део који има своје значење, поделите реч на том месту. Примери: *из-бећи, иза-звати*.

Правило бр. 2

Ако то место не препознате, реч раздвојте тако да се пре и после паузе не појави глас „шва” (полуглас, неутрални вокал, у Међународној фонетској азбуци обележен симболом [ə]). Примери: *деч-ју, бан-кар*.

Правило бр. 3

Ако је могуће више комбинација, изаберите сами ону која вам звучи најприродније.

4. Образложење

Правила смо формулисали тако да помажу у појединачним случајевима. Јер, најближе је стварности да се једна реч у једном реду раздваја једанпут. А ако нас занима где све може да се подели реч, можемо их применити на више места. Тачно је да више особа може на различитим местима да осети паузу, али махом тамо где и правопис дозвољава више могућности. Најзад, уз мало воље лако се стекне рутину у препознавању највеће паузе. А са лингвистичког становишта то одговара преласку са имплозије на експлозију.⁴

Правило бр. 1 назваћемо *семантичком* а бр. 2 *фонетско-фонолошко*, јер, наравно, имају везе са поделом речи на слоге. Ево шта се о томе каже у поменутој граматици, у тачки 77:

„Дата подела речи на слоге заснована је на природи слога и сугласника. Граница међу слоговима зависи од те природе и она је гласовна (фонетска). Слоге једне речи, међутим, може условљавати и значење. Граница слога коју је условило значење не мора се поклапати са оном гласовном. Таква граница назива се *семантичком* или *психолошком*, а најчешће се види у сложеним речима. Тако ће, на пример, у сложеним глаголима с префиксом *разљућити, одузети, исцерасти* граница првог слога

(а) уместо фонетске: *ра-зљу-ти-ти, о-ду-зе-ти, и-сте-ра-ти*

бити (б) психолошка: *раз-љу-ти-ти, од-у-зе-ти, ис-те-ра-ти*.

Томе је разлог чињеница да се префикси *раз-, од-, из- (ис-)* осећају као посебни делови сложених речи, који имају своје значење.

Правила подела речи на слоге дата у фонетици само су опис слога као гласовне јединице у језику, дакле његове гласовне и комуникацијске (фонолошке) природе и не треба их мешати са правилима која даје правопис. Правопис, природно, узима у обзир природу гласова и слога описану у фонетици. Али како писање (и нарочито штампање текста) зависи од техничких могућности, Правопис из 1993. (са школским издањем) за поделу речи на слоге и преношење делова речи у следећи ред даје много слободнија решења.”⁵

Управо зато што не треба мешати фонетику и фонологију са правописом, даћемо објашњења наша два правила. По *семантичком*, за ефикасније читање није важан само префикс који остаје цео у првом реду, него и то да ли препознатљиво значење има део речи пренет у други ред. А *фонолошко-фонетско* објаснићемо помоћу речи *српски*. Наиме, у њој ми не „доживљавамо” глас [ə], јер је за нас сувише слаб и неважан, нема комуникацијску вредност; зато га и не бележимо. То је фонолошки ниво. Али се то [ə], тако слабо и за наш језик неважно, ипак изговара (па и чује, поготову у спором изговору), јер физички другачије и не може да буде. То је фонетски ниво. На основу ова два нивоа изводимо једно начело, по коме се наведена реч раздваја овако: *срп-ски*.

5. Примери са коментарима

Сада ћемо решења, односно правила и препоруке из Правописа, упоредити са онима које смо понудили (њих ћемо писати курзивом). Да бисмо уштедели простор, нећемо цитирати пет тачака у целини: полазићемо од наведених примера, а сама правила и препоруке ћемо коментарисати.

⁴ Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Payot, Paris, 1995, стр. 86.

⁵ Стр. 36–37.

231. а.

— *ску-џи-џи, зџо-ми-ла-џи, сџлав, мла-досџи, би-џикл, Сарџир, Њуџин, Чарлс; џо-сао, Фран-соа*

Правопис: „Не оставља се у горњем реду сам сугласнички део речи. Такав део не преноси се ни у доњи ред, па ни онда кад се сугласник (сонант) у изговору донекле вокализује. Не преноси се у доњи ред ни сам један самогласник (његово словно место трошило би се тада на цртицу).”

Коментар

Делом би ово могло да се подведе под Начело, а делом и под Правило бр. 2. Но ово заснива више на логици и „визуелној складности” него на семантици или фонетици. Наиме, читалац ће заиста направити непотребну паузу (глас [ə] тешко се може избећи) ако на почетку новог реда затекне групу *-кл* или *-џн*; а ако на крају реда затекне један сугласник, пре ће га у течном читању везати за претходну реч него за наставак.

— *Свја-џо-џлк, са-џир*

Коментар

Поменимо генитив прве речи: *Свјаџо-џл-ка*, где се примењује Правило бр. 2.

в.

— *о-сџаџи, у-вреџи; о-џлед, о-сџа*

Правопис: „У пажљивој штампарској пракси, ради визуелне складности, нерадо се оставља у горњем реду и сам један самогласник [...], али нема потребе да се ово мерило шири изван штампарства, у општи правопис. Поготову га не треба примењивати на штету природне поделе [...].”

Коментар

Може се поновити оно што је речено у коментару за **231. а.** Подела *о-џлед* одговара *џравилу бр. 1*, јер се значење другог дела лако препознаје. Последња реч може се раздвајати и *ос-џа*, јер је на том месту прелаз са имплозије на експлозију, те одговара *џравилу бр. 2*. Но не треба бити крут, те би онај ко пише могао да одлучи сам.

232. а.

— *од-биџи, џоџ-џред-седник, Зелен-џора, џан-словенски; из-ломџи, Под-велеџе, ис-џуџи, џред-услов, џред-видџв, инџер-акџија, ис-џкаџи, суџер-акџиван, из-џнаџи, ра-зно-чџеније*

Коментар

Потпуно одговара *Правилу бр. 1*.

— *бе-закоње, бе-сџидан, бе-за-злен, из-звџи*

Коментар

Одговара *Правилу бр. 1*. Мада је „на шаву сложенице дошло до гласовних промена”, значење другог дела је препознатљиво, што читаоцу итекако помаже да брже схвати значење целе речи.

— *о-џеџи, о-џворџи, у-зеџи, ра-зуман, ра-зарџи, ра-зорџи, и-зум, о-блак*

Правопис: „Мерило смисаоне сложеничке границе не примењује се, међутим, када се свест о дводелности сложенице и граници делова замаглила или затрла. [У наведеним речима] неће се постављати граница иза префикса *оџ-* (сада *од-*), *раз-*, *уз-*, *из-*, *об-* (него по гласовним мерилима) [...]”

Коментар

О *о-џеџи, о-џворџи, у-зеџи, и-зум* може се рећи исто што и о примерима из **231. а.** Примењивало би се или *начело* или *џравило бр. 2*. У речи *облак* граница између имплозије и експлозије налази се између *б* и *л*, те би се морало дозволити и *об-лак*. Значи, *џравило бр. 2*. За остале примере најбоље је применити *џравило бр. 3*.

— *и-зосџавџи, из-осџавџи, ра-сџон, рас-џон*

Коментар

Одговара *Правилу бр. 3*.

— *раза-знаџи, ра-зазнаџи, разазна-џи*

Правопис: „Наравно, подела речи може ићи и лево и десно од сложеничке границе кад има више слогова [...]”

Коментар

Потпуно разумљиво.

в.

— *дис-џроџорџија, дис-конџинуџеџи*

Коментар

Када се у туђицама препозна смисаона граница, примењује се, наравно, *Правило бр. 1*:

— *Порџи-ланд, Шеџи-ланд, Аџс-лебен, Аџерс-лебен, Чанџ-ли, Хенџ-јанџ*

Коментар

У овим речима, и ако за нас су немотивисане, може се применити *Правило бр. 2*. На месту где је цртица прелази се са имплозије на експлозију.

233. а.

— *ва-ља-џи, де-вој-чи-џа*

Коментар

Потпуно се поклапа са *Правилем бр. 2*.

б.

— жи-вјеџи, жив-јеџи, џо-рјех, ко-рије-ни, корије-ни

Правопис: „Необавезна је али оправдана препорука да ијекавску замену јата не треба нити одвајати од претходних сугласника нити је делити кад је двосложна”.

Коментар

Не мора свако да познаје историју нашег језика, а ономе ко је познаје не треба да смета што неко не зна. Са становишта бржег схватања целе речи морало би се дозволити и жив-јеџи, џор-јех, кори-јени. Тим пре што се тако избегава глас [э], то јест поклапа се са прелазом са имплозије на експлозију. Правило бр. 3.

234. а

— ha-džija, po-lje, ko-nji, A-thanas, Poly-rhētos; nad-živjeti, Fen-jang, in-јекција

Коментар

Одговара Правилу бр. 2.

б.

— Пау-лус, Хуа-ниџа, Лавоа-зје, Љао-нинџ, џнеу-маџик, чео-ни

Коментар

Уместо коментара недоследних коментара из Правописа, подсетићемо на Начело и на Правило бр. 3.

235. а.

— умрџ-вљен, укоџ-вљен, браџ-ски, бо-џаџ-сџво, суд-ски, џолф-ски, бан-кар, рун-дов

Коментар

Овде се свакако може применити Правило бр. 2. Али није искључено да се у неким речима препознају саставни делови, што одговара Правилу бр. 1.

— се-сџра, сес-џра, сесџ-ра, дру-џџво, друџ-џво, друџџ-во, јед-на, је-дна, сџеџ-но, сџе-џно, асџ-ма, ас-џма, Хариб-да, Хариб-да, ла-сџа, лас-џа

Коментар

Одговара Правилу бр. 2. Додуше, у -џма, -бда, -џно тешко је избећи глас [э], али не треба цепидлачити.

б.

— џу-сџо, џу-ска, ча-сно, Ла-сџва, би-сџро, џо-зба, Дра-џко, ба-џџа, ку-џљен; мно-џџво

Коментар

По Правилу бр. 2, због границе између имплозије и експлозије, морало би се при-

хватити и џус-џо, џус-ка, час-но, Лас-џва, бис-џро, џоз-ба, Драџ-ко, баџ-џа, куџ-љен; мноџ-џво.

с. (1)

— ваф-дисџи

Коментар

Одговара Правилу бр. 2.

— Руџ-ди, Ру-џди

Сама нелогичност да се прихвата писање Руџди чини коментар непотребним.

— џу-сџо, џу-ска, џу-џка, ла-сџа, џа-зда, Гора-џде, џо-зба, слу-џба, џи-сџо, чи-зма, ја-сно, џра-зна, сџра-џно, виџ-џа, џа-џња, бије-сџеџи, џра-сџи, оџу-џџи, ли-џџе, џво-џџе, ко-џчаџ

— бу-ква, чи-џра, ме-џла, де-бло, ко-џље, ду-бљи, ле-џџех, жи-вјеџи, џр-мјеџи, ли-хва, џу-хра, Бија-фра, су-флер, Ма-чва, Бо-цвана, уса-хло, Дона-хју, џо-рјеџи, џор-је

— че-свина, це-зва, Ла-џва, џу-џва, При-зрен, О-зрен, џу-сле, смр-зло, до-џло, џо-сџедица, о-зџеда, ка-џље, џро-сјак

— А-врам, Па-вле, да-вљен, зе-мља, џа-мјаџ.

Коментар

Правило бр. 2

Препорука да се у нов ред може преносити сугласничка група која долази и на почетку речи заиста је практична. Подсећамо, међутим, да је у читању најважније схватити реч као целину, и то у контексту. Зато би свакако требало дозволити и џус-џо, јас-но, бук-ва, цез-ва, каџ-ље, итд. Тим пре што цртица долази на место где је граница између имплозије и експлозије.

— крако-вјак

Коментар

Можда и Правило бр. 1.

— бор-је, мрамор-је, Мир-јана; ко-рјениџ, џо-рјеџи

Коментар

Погледати коментар за 233. б.

(2)

— ораџ-је, враж-ји, бож-јак, вуч-јак, мач-ји, џуџч-ји, џраџч-ји; џрониџ-љив, боџ-љив, џриџ-љив, џуџч-љив; цуџ-ла, џниџ-ла, џџиџ-лов, фач-ловаџи, Фиџ-рој

Коментар

Одговара Правилу бр. 2.

(3)

— Еџ-реф, хиџ-ра, Шуџ-рија, меџ-лис, Пас-ха, Ас-хаб, Аџ-хабад, ас-фалџ, Ис-фрахан, Аџ-форк, Мех-мед, Мах-фуз, оф-сајд, наф-џа, јах-џа, Каф-ка, Ах-бар

Коментар

Одговара Правилу бр. 2.

(4)

— *Расѿ-ко, сѿрикѿ-но, роѿ-ква, мно-
-шѿво, цар-сѿво*

Коментар

По Правилу бр. 3 може се прихватити и *мнош-ѿво*.

6. Закључак

Решења која смо понудили назвали смо *ѿрактѿичним*. Намера им није да оспоре ни-

ти да замене правопис, јер се из коментара види да се правила махом подударају. Консултовање правописа, као и неких других приручника, представља део опште језичке културе. Међутим, правила у њему нису ни идеална ни једноставна. Уосталом, непотребно је и немогуће држати отворен правопис кад год се пише.

Предност понуђених правила јесте у томе што су лака за памћење и примену, не ослањају се на знање о језику већ на знање језика — на језичко осећање. А оно је најчешће поуздано.

Милан Баковљев

ПРОИЗВОЉНО ТРАНСКРИБОВАЊЕ МАЂАРСКИХ ИМЕНА

У „Правопису српскога језика” — који је публикован 1993. године, а касније и озвучен — прецизирано је како ваља транскрибовати имена из страних језика. Нажалост, то или не знају или игноришу многи од оних који при писању на српском језику спомињу мађарска имена, као и многи лектори који дотерују рукописе на српском језику у којима се наводе и мађарска имена. Да није тако, мађарска имена (посебно презимена и топоними) коректније би се транскрибовала него што је уобичајено.

Мађарска имена се погрешно транскрибују углавном зато што се не зна (иако се из споменутог правописа може сазнати) како треба транскрибовати мађарска слова S, SZ, GY, LY, NY, TY и ZS, тј. зато што се мисли да мађарском S одговара наше С, мађарском SZ наше слово Ш или група слова СЗ, мађарском GY наша група слова ГИ, мађарском LY наша група слова ЛИ или ЉИ, мађарском NY наша група слова НИ, мађарском TY наша група слова ТИ, а мађарском ZS наше слово З или слово Ш. А у „Правопису српскога језика” прецизирано је да наведеним мађарским словима одговарају наша слова Ш, С, Ћ, Љ, Њ, Ђ и Ж.

Речено објашњава зашто се дешава да се, рецимо, презиме Ануш код нас преобликује у Анус, а топоними Шопрон, Шалготарјан или Мошонмађаровар у Сопрон, Салготарјан и Мосонмађаровар; зашто мађарско презиме Сабо постаје Шабо, назив позоришта Камерасинхаз — Камерашинхаз, а топоним Тисасентмиклош — Тисзасентмиклос, и зашто презимена Нађ и Ленђел код нас постају Наги и Ленгиел. То објашњава и зашто се Кодаљ транскрибује у Кодаљи или Корбуљ у Корбули; зашто топоним Татабања постаје Татабаниа, и зашто се Мађаш код нас прекрштава у Матиас. Такође и зашто се презимена Жолнаи или Божик трансформишу у Золнаи и Бозик, а име града Пожоња (данас је то Братислава) у Пошоњи.

Уколико се настави с оваквом немарношћу, могло би се дешавати и да се, рецимо, и Лист преименује у Лишт или Лисзт, Пушкаш — у Пускас, Кошут у Косут, Секешфехервар у Шекесфехервар, Ђер у Гиер, а Сегед (Сегедин) у Шегед. Уосталом, композитор Золтан Кодаљ већ је у једном тексту преименован у Золтана Кодаљија, а чувени фудбалер Божик у Бозика. Ако су то учинили они који никада нису ни чули

за Кодаља и Божика — где је гаранција да тако нешто неће учинити неко ко никад није чуо ни за, рецимо, Листа или Кошута?

Постоје и ови разлози зашто је недопустиво тако незналачки и небрижљиво транскрибовати мађарска имена:

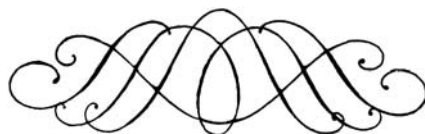
— Мађари су не само бројна већ и економски и цивилизацијски веома значајна национална мањина у нашој земљи.

— Мађарска је једна од суседних држава Србије.

— Мађари су народ с много знаменитих, у читавом свету познатих и цењених

личности. Споменимо само књижевнике Петефија, Арања, Јокаија, Мадача, Адија, Јожефа Атилу; композиторе Листа, Лехара, Бартока, Калмана, Кодаља; сликара Мункачија; Сентјерђија и осталих десетак научника-нобеловаца; филозофа Ђерђа Лукача; филмске посленике Цукора, Кертеса, браћу Видор, браћу Корда, Јанчоа, Питера Лореа, Белу Лугошија; спортисте Пушкаша, Кочиша, Папа, Немета, Монику Селеш.

Да ли би нама било по вољи кад би Мађари преименовали, рецимо, Ђосића у Цошица, Жагубицу у Загубицу, Ђинђића у Диндица или Смедерево у Шмедерево?

ЈЕЗИЧКЕ НЕДОУМИЦЕ

Свраћих недавно у један ШОП с намером да у шћамљачу мођ комјјушера заменим један пошрошни део за који сам наивно мислио да се зове **карџириц**, кад оно није ишако, неђо — **керџириц**! Пошћио сам до шођ шренујка мислио да знам енђлески језик и да је шо шћио желим да куйим **карџириц**, пробудио се у мени бес, ја самоувереном младићу рекох да нема разлога за смех. Из предавања којим ме је пошом нађр(а)дио сазнао сам: прво, да он „одлично џовори енђлески”; друго, да се „шо” ишако каже на енђлеском; шпреће: и ако се не каже — ми ишако кажемо!

Пред онима који „иерфектно” џоворе енђлески језик одавно сам, на жалост, положио оружје. Рекао сам му само да ОНИ који себе зову МИ мођу и даље да џоворе о „керџирицу”. Ми, иак, који предајемо енђлески језик, а усћуш водимо рачуна и о свом мајтерњем језику, молимо их да не дирају наше кругове.

Ушеху сам нащао у Речнику новијих англицизама: *Du you speak anglosrpski?*, „Змај”, Нови Сад, 2001, у ком аушори Вера Васић, Тврћко Прћић и Гордана Нејђебауер на сћрани 131 под одредницом КАРТРИЦ (шћамљачно лашиницом) наводе: енђл. *cartridge*, НЕ: КЕРТРИЦ, НЕ: КЕТРИЦ. Збуњује ме, међушћим, шо шћио професор Прћић у књизи *Енђлески у српском* („Змај”, Нови Сад, 2005) на сћрани 162, у поглављу „Анђлосрпско-српски синоними” уошћише не наводи облик КАРТРИЦ, већ облике КЕРТРИЦ, КЕТРИЦ и КЕРТИЦ као „објективно нешошребне англицизме у српском језику” умесћо лексема КАСЕТА или ПАТРОНА. Да ли шо значи да Правошис, ишак, дошћушћа ове облике?! У Пра-

вописном речнику и Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ не шошћоји ова реч, верошачно зашћо шћио је новијеђ порекла.

Ако Правошис дошћушћа ове облике, онда се ишћам: На основу којих кришеријума наши сћручњаци којима је додељена одђворна дужност нормирања и сћандардизације српскођ лексикона овако олако и аљкаво усвајају накарадно изђворене речи, шођошво док још има времена да не дозволимо да се укорене, укрупше, „приме”...?

Како да своје ученике научим да иправилно џоворе енђлески језик ако сваки ишћи шпреба да им објашњавам да Енђлези „шо” ТАКО изђоварају, али да МИ иравимо дозвољену (?) жрешку у шранскрипцији, јер шошћујемо НЕКО НЕДЕФИНИСАНО ПРАВИЛО КОЈЕ НАСТАЈЕ ТАКО ШТО СЕ НЕКО ПРВИ „СЕТИ” КАКО ТРЕБА РЕЃИ?

Ако је шођрешна шранскрипција сћране речи ушћолико мање ошравдана уколико је њен изђвор лак за џворника српскођ језика, не видим зашћио не бисмо усвојили облик **карџириц** умесћо шошћуно нешрихвашћивођ **керџириц**, будући да џворници српскођ језика без шешкоће мођу да изђворе **карџириц**. Ушраво збођ шођа, чак ни образовани Енђлези понекад нису сигурни о чему или о коме џовори „ишевилац” када у усменом ишеводу изђворе **Сиднеј**, **Присли**, **Ваш**, **Халејева** (комета)... Случај може бишћи и обрнући. У шошћиом Свезнању Microsoft Encarta Encyclopedia Deluxe 2003, под одредницом **Андрић**, **Иво** сазнајемо да је **наш** нобеловац, цшћирам: „born in *Doc*, near *Travnik*, *Bosnia* (then part of *Austria-Hungary*)”. Збођ ове очиледне жрешке

преводиоца, који, по свој ирилици, није знао да је облик у Доцу у српском оригиналу у ствари локатив топонима Долац, стирани поклоници дела нашег књижевника лициени су тачног података о правом имену Андрићевог родног места. Ово, наравно, ојет само нама иде на штељу, јер, чак и да је овакав пројуси у преводу најправио амерички преводилац, сама чињеница да једна од најпознатијих светских енциклопедија даје било какав нешачан податак о нашем великану, довољан је разлог да се „моћни и надлежни” макар поштруде да најправе исправку.

Занимљиво је и измишљање „нових” културних специјалитета и најчешће популарних хемиденка, сјека и ђуса, од којих овај последњи само код нас значи искључиво сок од поморанце. Ученици ми кажу да су и Енглези „мушави”, ја не знају да је „Белгрејд” у ствари Београд, „Шабач” — Шабач, а „Сребреница” или „Шребреница” — Сребреница. По свој ирилици, Енглези ова два топонима заиста не умеју да изговоре како треба, али се питајем да ли је њихова „мушавост” оправдање за нашу прекомерну алкавост.

Владимир Вуковић, професор енглеског језика и књижевности

У праву сте за кертриц, који се од нас проширио у потпуно погрешном облику са е. Енглеска ортографија јесте хаотична и непредвидљива, али је сигурно да се слово а испред r коме не следи вокал изговара као а, никад као е. Знамо то из многих познатих речи као што су кертинг, маркетинг, бар, бармен, фарма, јарда, чартер итд., знамо да Чарлс Дарвин није „Черлс Дарвин”, правилно изговарамо Картер, Паркер, Армстронг, Маргарет и низ других имена. Слична грешка, истина, јавила се већ једном пре седамдесетак година, кад је холивудски глумац код нас прозван „Клерк Гебл” уместо исправног Кларк Гејбл (Clark Gable). У то време, међутим, мало ко је у Србији знао енглески. Данас енглески уче сви школовани људи, а посебно би требало да га знају они који се баве компјутерском техником — али ето, они су се обрुकали, јер мисле да се cartridge изговара „кертриц”!

Правопис вероватно ни у будуће неће бележити ову реч, јер је проблем у изговору а

не у писању. Што се тиче Прћићеве књиге „Енглески у српском”, на месту које ви цитирате дат је списак сувишних „англо-српских” израза насталих буквалним преводом, у оном облику у коме се стварно јављају. Ауторов циљ није да им исправи изговор, него да се они замене постојећим нашим термином (у овом случају касета или јајрона). Да поменемо само техничке изразе, у истом списку дати су и екстерни, интерни (модем) уместо спољни односно унутрашњи, конекција уместо веза, кулер уместо вентилатор или хладњак, пасворд уместо лозинка или шифра, рибон уместо трака... Иначе, и у недавно објављеној студији мр Соње Филиповић, „Изговор и писање рачунарских англицизама у српском језику”, Београд 2005, бележе се за српски само облици кертриц и кейтриц, уз напомену да су погрешни.

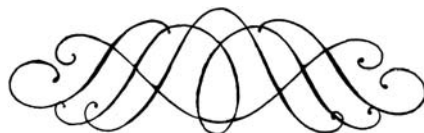
Име града Сиднеј (уместо Сидни како би било по енглеском изговору) уклапа се међу примере као Мелбурн, Глазгов, Балтимор, Лос Анђелес, које смо још у XIX веку усвојили у таквом облику, мада би према изворном изговору било тачније „Мелберн”, „Глазгоу”, „Болтимор”, „Лос Енцелес”. Свима знану Халејеву комету тешко бисмо могли сада да прекрстимо у „Халијеву” или „Хелијеву”. Презиме Џејмса Вата, проналазача парне машине, можда би и могло да се поправи у Вот — али онда би се изгубила веза с мерном јединицом вајт, названом по њему. Такве одавно устаљене облике више не можемо мењати. Сетимо се, уосталом, да имамо и речи клоун, шомаховк, шунел, рум, трамвај и друге, примљене према писаном облику, иако данас знамо да је енглески изговор „клаун”, „то-мехок” и тако даље. С друге стране, када је Sidney лично име или презиме, или кад се неки наш савременик презива Halley, свакако треба транскрибовати Сидни, Хали, према изговору. Из истих разлога требало би и погрешно (Елвис) Присли, настало вероватно услед бркања с другим презименом, Пристли (Priestley), исправити у Пресли, како је и у Прћићевом Транскрипционом речнику енглеских личних имена.

Границу између „одавно усвојеног” и „новог”, истина, немогуће је прецизно одредити. Ипак, када Правопис, у тачки 1036, каже да „не треба... мењати ликове имена која су већ ушла у постојани изражајни оби-

чај, а онда и у стручну и другу литературу”, можемо бити сигурни да под тим не подразумева презимена рок певача.

Хемдеџ је назив посебног јела („шунка пржена с јајима, шунка у кајгани” дефинише га Вујаклија) и зато га можемо прихватити, али не у погрешном облику *хемендекс*. *Сџек* смо примили преко француског, као и *биџџек* (од *beefsteak*) или *кокџел* (од *cocktail*), и зато можда није неопходно да га изговарамо *сџејк* као Енглези. Реч *џус* је погрешна и по изговору и по значењу, будући да енглеско *juice* (изг. *џус*) значи напросто ’сок’. Ако морамо да употребимо три речи да бисмо наручили сок од грејпфрута, сок од јабуке, сок од брескве и све остале воћне сокове, нема разлога да само за сок од наранџе позајмљујемо, или боље речено измишљамо, посебну реч.

Када неки Енглец или Американац изговори „Сребренича” или „Шабач” (на некој страниј радио-станици чули смо и „Крагујевач”), јасно је да греша. Не треба, међутим, под исту врсту грешке подводити и енглеско стандардно *Belgrade*, изговорено „Белгрејд”. Напротив, греше они наши туристички посленици који у проспектима или натписима на енглеском језику пишу „Београд”. Стари и познати европски градови, почев од средњег века, добили су посебне адаптиране облике у језицима других земаља. Као што италијанско *Napoli* код нас постаје Напуљ а у енглеском *Naples*, као што се француско *Paris* (изг. Парџ) у енглеском изговара „Перис” а код нас Париз, тако и Београд има своје преводне облике у другим језицима: *Belgrado* у италијанском и шпанском, *Belgrad* у немачком и тако даље.

ОДЛУКЕ ОДБОРА ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Одлука бр. 45

ВАЖНОСТ РЕШАВАЊА И СИТНИЦА ЈЕЗИКОСЛОВНИХ

Уводне напомене

Одбору за стандардизацију српског језика обратио се Југослав Перовић, новинар Танјуга, који редовно присуствује седницама Одбора и прати његов рад. Господин Перовић поставља пет питања и моли да му се разјасни неколико дилема с којима се среће у свакодневном раду.

Ево тих питања:

1. Да ли је неопходна употреба предлога ЗА у случајевима: ... Овогодишњи приноси јагода већи су *за* пет одсто него прошле године... Индустриска производња у Србији повећана је у јануару *за* два одсто?

2. Да ли је боље рећи ... „седница ће се одржати” него „седница ће бити одржана”, тј. да ли је овде оправдана употреба повратне заменице *се*? Такође, у примерима ... „наводи се у саопштењу”, „истиче се у саопштењу” или је боље „наведено је у саопштењу”, с обзиром на то да је саопштење већ написано, тј. радња је завршена.

3. У једној од одлука једне Одборове комисије наведено је „... слободна је употреба домаћих и страних језика, усмених и ПИСМЕНИХ”. Молим вас убедите ме да то није грешка.

4. Када треба писати почетним великим словом речи „влада” (Србије) и „скупштина” и „парламент” (Србије)?

5. Како треба писати документ Савета безбедности УН „резолуција 1244”? Одговор који ја нудим гласи „Резолуција 1244”, али често налазим „резолуција 1.244”, па вас молим за разјашњење око употребе великог слова и тачке после бројке 1.

Одговори

У вези с њостављеним питањима и наведеним констатацијама дајемо следеће одговоре и коментаре:

1. Није неопходно употребити предлог *за* у наведеним реченицама, али његова употреба ту није неправилна. У административном и публицистичком стилу таква употреба предлога ЗА сасвим је уобичајена и представља један од начина функционалне стилизације текста.

У првонаведеном примеру синтагму *прошле године* могуће је заменити временским прилогом *лане* (екавски), односно *лани* (ијекавски изговор).

2. Правилна су сва три наведена примера (*наводи се у саопштењу*, *истиче се у саопштењу*, *наведено је у саопштењу*), али међу њима постоји извесна значењска разлика.

У првом случају радња се представља тако као да траје када се о њој говори иако је завршена пре тога. Таква употреба презентских облика сасвим је уобичајена, било да је конструкција активна (нпр. *Он што наводи у свом саопшћењу*) било да је конструкција пасивна (нпр. *То се наводи у његовом саопшћењу*) иако и једно и друго значи *Он је што навео у саопшћењу*, али са ефектом веће живости и актуелности.

Разлика између првог и другог примера своди се на значењску разлику између глагола *наводићи* и *истичаћи*, а значења тих глагола описана су у бољим речницима.

Између другог и трећег примера, поред поменуте разлике између значења глагола *наводићи* и *истичаћи*, постоји разлика између несвршеног и свршеног вида, као и разлика између активног и пасивног обликовања реченице (уп. *Наводи се у саопштењу, наведено је у саопштењу*), када се избором одговарајућег синтаксичког облика иста ситуација осмишљава на један од два начина, активни или пасивни.

3. У овом случају највероватније је реч о извесном превиду Југослава Перовића. Наиме, у Одлуци Одбора бр. 34 (*Уставне одредбе о језику*), стављеној, као препорука Одбора, на располагање уставним комисијама Србије и Црне Горе и објављеној у новосадском часопису *Језик данас*, каже се: „У Републици Србији / Републици Црној Гори, у складу са законом и с прихваћеним међународним конвенцијама и стандардима, слободна је употреба домаћих и страних језика, усмена и писмена.” Не подлеже никаквој сумњи да *употреба* (сваког) *језика* може бити *усмена* и *писмена*, без обзира на то што придев *писмен* има шире значењско поље него придев *усмен*, тј. оба су придева у конкретной реченици сасвим умесно и правилно употребљени.

Придев *писмен(и)* може, поред осталог, значити: 1. „који се односи на писмо”, нпр. *писмени* и *усмени* *облик изражавања*, 2. „описмењен” (у ном. једн. м. р. само *писмен*), као и 3. „(текст) који је написан у складу с правописом, или (човек) који пише у складу са правописом”.

У првом значењу у номинативу једнине мушког рода облик може бити само *писмени*, а у другом само *писмен*, док у трећем значењу постоји могућност избора једног

од облика придевског вида — *писмен* или *писмени*.

Придев *писани* (нпр. *писане поруке*, а не *усмене поруке*) понекад се користи да би се избегла двосмисленост и могућност схватања *писмених порука* само као порука које су исправно записане. Ипак, у многим контекстима таквих двосмислености нема па тада нема ни потребе да се уместо *писмени* каже *писани*. Придев *писани* новијег је порекла и могао је ући у српски под утицајем страних језика (нпр. нем. *geschrieben*).

4. Влада једне од две чланице наше државне заједнице зове се (у пуном исказу) *Влада*, а њена скупштина — *Народна скупштина*, с тим што се често уз обе додаје генитивна синтагма *Републике Србије*. Кад се те називне синтагме употребе у пуном (званичном) исказу, и треба да стоје ликови *Влада* и *Народна скупштина*, с великим почетним словом. Употребе ли се ти искази апелативно или скраћено (нпр. *Он ради у влади Србије*; *Није се јавио на седници скупштине*), велико почетно слово није обавезно ни за Владу ни за Скупштину, а кад се нпр. каже *српска влада* или *србијанска влада*, чак је и боље ако велико слово изостане. Наравно, то важи и за *Владу Републике Црне Горе* и за *Скупштину Црне Горе*. И ту су могуће трансформације уз употребу малог почетног слова — *црногорска влада* и *црногорска скупштина*. Разуме се, могућа је употреба и именица *кнежевина* и *краљевина* када су посредни контексти у којима је реч о прошлим временима, с истом варијацијом великих и малих слова. За *Владу* и *Народну скупштину (Републике) Српске* важи исто, с тим што у прошлости на територији те наше данашње републике није било ни *кнежевине* ни *краљевине*, а слободно одабрани контекст омогућује да се и овде употреби синтагма *српска влада* са значењем које се не односи на Србију, него на Српску. Реч *парламент*, наравно, може се употребити само апелативно, те му обично не претходе атрибути *српски* и *црногорски* с великим почетним словом.

5. И Одбор своје одлуке, када их доноси или спомиње појединачно, обично пише (*с*) *великим почетним словом* (и овде, у претходно курзивираној синтагми, предлог *с* може се употребити или изоставити, без последица по правилност конструкције, јер није реч о чистом *инструменталу* ни о чи-

стом *социјативу*, ни о оруђу којим се радња врши ни о друштву субјеката који је врше). Међутим, велико слово није обавезно када се каже *Одлука Одбора бр. 22* или *Одлука Одбора бр. 35*, јер је увек могућа *ајелативна ујошреба* (она с малим почетним словом). Таква се употреба и препоручује када се не зна како баш гласи службени назив конкретне ствари, установе, теме, догађаја и сл. и када је јасно на шта се мисли без обзира на утврђени службени назив, тј. када је и говориоцу и слушаоцу небитно како се штогод службено назива. Могуће је, на пример, написати *Он ради у школи „Карађорђе”*, али у овом случају реч *школа* ваља написати малим почетним словом када није битно нити се мора знати да се та школа, рецимо, службено назива — *Основна школа „Вожд Карађорђе”* (када се и реч *вожд* има написати великим почетним словом пошто стоји на почетку уже синтагме, стављене под наводнике).

Што се пак тиче *резолуције* и *резолуција Сав(ј)етна безб(ј)едности УН*, њихов број незадрживо расте, те је стога и могуће и разборито писати их малим почетним словом. Те резолуције могу се, дакле, писати било малим било великим почетним словом, али се интернационализам *резолуција* у таквим случајевима не преводи у *одлука*.

Међутим, бројку 1244 није нужно писати с тачком после бројке 1 (осим кад је посреду банкарство или рачуноводство, на-

рочито уз петоцифрене и вишецифрене бројеве), нити ту бројку треба читати као телефонски број — *дванаест четрдесет (и) четвори*, него *хиљаду дв(ј)еста четрдесет (и) четвори*. Истина, то је мало дуже него када се исто каже на амерички начин, али је у бољем складу са српским обичајима и нормама, без обзира на то што су наше норме најчешће некодификоване.

* * *

Из свега овога ваља закључити да нису увек могући једнозначни и одсечни одговори, јер ни језичка стварност није увек једноставна и једнозначна, па се на њу стога и не може одсечно реаговати.

Одбор захваљује Југославу Перовићу на инспиративним питањима која су заслужила пажњу двеју комисија Одбора. Његова су питања изнета на седници Одборове Комисије за односе с јавношћу и решавање неодложних питања (Ком. бр. 7) одржаној 31. марта 2004. године, а обрађена је у Комисији за синтаксу (Ком. бр. 3).

П. С. На седници Комисије бр. 7 од 30. марта 2004. године одлучено је да се нацрт одлуке упуту и Комисији за праћење и истраживање правописне проблематике, а с њим ће бити упознати сви чланови Одбора, председници комисија који нису чланови Одбора и секретари комисија.

Одлука бр. 46

ГОТОВО УВЕК — ПРВО ИМЕ ПА ПРЕЗИМЕ

Средином априла 2004. године председнику Одбора за стандардизацију српског језика обратио се др Драган Благојевић, с Математичког института САНУ, е-поштом следећег садржаја:

Поштовани професоре Клајн,

Својевремено сте писали о лошој навизи да се прво пише презиме па име (Марковић Марко, на пример). Та навика несумњиво потиче још из основне школе. Та-

мо су ђаци у дневнику поређани по презименима. Вероватно их зато и већина наставника ословљава презименом. Тако је, нажалост, и у средњим школама, у шта сам имао прилике да се и сам уверим, јер, као спољни сарадник, држим неке часове у Математичкој гимназији. Ако за писање имена таквим редоследом у дневнику и има неког оправдања, онда за исти редослед у сведочанствима и дипломама таквог оправдања баш и нема.

Но, да не ламентирамо него да покушамо да ствар поправимо. Предлажем Вам да ваш Одбор за стандардизацију пошаље је-

дан званични допис Министарству просвете и да предложи да се ђаци у дневницима и другим документима (матичним књигама, сведочанствима, дипломама) уписују прво именом па презименом. А редослед може да буде на основу презимена.

За ово је потребно да се мало промене одговарајући обрасци. За то је ипак потребна иницијатива ауторитативнијег тела, на пример вашег Одбора. С обзиром на то да неко мени близак ради на одговарајућем месту у Министарству и да може да нешто такво погура, усуђујем се да прогнозирам да би то прошло. А верујем да би за неколико година поменута лоша навика постала ретка ... а и министарка је лингвиста, па би имала разумевања за иницијативу.

С поштовањем,

Драган Благојевић

Слажући се са др Драганом Благојевићем, коме захваљујемо на драгоценој иницијативи, утврђујемо следећи став, с којим ћемо упознати не само министра просвете и спорта него, преко дневних листова и радијско-телевизијских кућа, и најширу јавност.

Имена и презимена жена и мушкараца, домаћа и страна, ваља у српском језику говорити и писати тако да готово увек прво дође име па презиме: Марко Марковић, Марија Станковић, Франђо Силић, Изет Сарајлић, Елизабет(а) Тејлор, Џон Ленон, Бела Хамваш, Дагмара Циранкијевич итд.

Изузетак су телефонски именици, азбучни каталози у библиотекама, платни спискови, школски дневници и сл., мада би у школским дневницима, да би се однеговала ваљана навика, требало писати прво име па онда презиме, с тим што би редослед навођења могао бити и даље по презимену. Када се наведе прво презиме, треба иза њега ставити запету.

У свим другим ситуацијама и у свим стандарднојезичким стиловима требало би се држати нормалног редоследа — прво име па онда презиме. То је неопходно и у читуљама дневних листова без обзира на то какав је редослед у поднесцима ожалашћених породица, што за собом повлачи и обавезно деклинирање мушких прези-

мена (нпр. *Нашем драгом и никад нејрежаљеном оцу Марку Пејровићу дајемо шестомесечни помен у субоју... итд.*)

Коментар

Реч је о обичају који следи огромна већина европских језика земаља и народа, с изузетком нама блиских суседа — Мађара, који у своме језику по властитој традицији чине супротно, али се изван мађарског језика редослед саображава у складу с обичајима већине народа и језика, без обзира на то да ли су посредни велики или мали народи и језици — у Европи, Северној Америци, Јужној Америци и Аустралији, док немамо података како се поступа у бројним азијским и афричким језицима.

Међутим, када је реч о кинеском језику, у њему је обичај истоветан ономе у мађарском, али, кад се кинеска имена пренесу у друге језике, задржава се кинески начин писања, дакле Мао Цедунг, Џоу Енлај (раније Мао Це Тунг, Чу Ен Лај), Ђијанг Цемин итд., где су Мао, Џоу и Ђијанг презимена, а не имена.

Када је реч о домаћим именима и презименима, нама је познато да се у „Политици”, у њеним вишестраничним читуљама, исправљају правописне и друге грешке, лексичко-стилске и синтаксичке (укључујући и замену *саџи* — *часовима*, што иначе није у складу с Одлуком Одбора бр. 1, где је препоручена употреба *саџи*, на чему је инсистирао својевремено и сам Вук Караџић), али се задржава редослед имена и презимена који наводе странке, укључујући и недеклинирана мушка презимена (нпр. у празничном броју „Политике”, 1—3. мај 2004. године, стр. ДЗ, двапут стоји Рајичић Владимира, а једном, правилно, Владимира Рајичића; Радић Анки, исто, стр. ДЗ; Бабић Загорка и Корица Војна [тј. Војни, у дативу], исто, стр. Д4).

Премда ово није правописни, него синтаксичко-стилски проблем, неће бити згорег да се подука за његово решавање наведе и у будућим издањима *Правоијса српскога језика*, макар у Речнику уз Правопис, тј. да се наведе више домаћих и страних примера који би указивали на прескриптивну норму, укључујући и изузетак од ње кад је посредни говорење и писање кине-

ских имена и презимена, за које не важи прилагођавање.

Обавезност ове норме, поред осталог, обезбеђује јасно разазнавање шта је име а шта презиме, једнако важно и за домаћа и за страна имена. Ако то не бисмо поштовали, не бисмо нпр. знали шта је име а шта презиме у оваквим случајевима: *Милић Мишић, Анка Душина, Шандор Пал, Цорџ Стилјарџ, Мејџу Арнолд* и сл.

Кад је посреди ословљавање, интимнија комуникација искључује презиме, а јавна га подразумева, с одговарајућим атрибутима и апелативима (*Поштовани господине Пејро-*

вићу, Уважени колега Радовановићу, Цењени докторе Богдановићу и сл.), мада иза апелатива може доћи и име у полувзваничној употреби.

* * *

Предлог ове одлуке сачинили су Иван Клајн, председник Одбора, и Бранислав Брборић, секретар Одбора. Она се доставља осталим члановима Одбора с молбом да у року од месец дана саопште имају ли примедаба па ће Одлука бити усвојена на првој наредној седници Комисије бр. 7.

Одлука бр. 47

БОЉЕ ЋИРИЛИЧКИ И ЛАТИНИЧКИ НЕГО ЋИРИЛИЧНИ И ЛАТИНИЧНИ

Средином септембра месеца 2004. године Одбору за стандардизацију српског језика обратио се дипл. инж. Томислав Радојковић, саветник у Министарству просвете и спорта, дописом са следећим садржајем:

„Иако сам по струци електроинжењер, настојим да се правилно изражавам и да поштујем норму српског језика. То од мене захтева и посао који сада обављам у Министарству просвете и спорта. Често имам дилеме у вези с језичким питањима па их решавам консултујући језичке приручнике и језичке стручњаке. У једном примеру остао сам збуњен — јер сам добио различите одговоре на питање: *Шта је правилније — ћирилички или ћирилични?*!

Молим вас да ми одговорите како да разрешим убудуће та или слична колебања када је у питању употреба придева и прилога на *-чки/-чни* или да о томе донесете посебну одлуку.”

Одговор

Ликови *ћирилички* и *ћирилични* (као и ликови *латинички* и *латинични*) у складу су с правилима творбе речи у српском језичком стандарду. Међутим, предност треба дати облицима *ћирилички* и *латинички*, будући да се односни придеви у

нашем језику првенствено граде помоћу суфикса *-ски*, док облик на *-ни* не доноси никакву разлику у значењу.

Образложење

Реч је о дилеми између два наша најраспрострањенија придевска суфикса: суфикса *-ан* (с непостојаним *а*, у одређеном виду *-ни*) и суфикса *-ски* (који има само одређени вид, с аломорфима *-чки*, *-шки*, *-ки*). У принципу, онај први служи за творбу описних придева (нпр. *мир-ан*, *радосћ-ан*) а други за творбу односних (релационих) придева, тј. оних који изражавају везу с именицом у основи: *сијорџски* — који се односи на спорт, *војнички* — који се односи на војнике и сл.

Као и многе поделе у језику, и ова у пракси постаје мутна и неодређена, из више разлога од којих су најважнији следећи:

(а) Односни придеви могу се градити и са суфиксом *-ни*, и то у првом реду они који немају неодређеног вида на *-ан*, нпр. *кућни* (који се односи на кућу), *недељни*, *државни*, *џрбуџни*, *источни* и многи други.

(б) Првобитно односни придеви могу добити и описно значење, нпр. *јуначки* 'који се односи на јунака' → 'јуначан, храбар', *царски* 'који се односи на цара' → 'величанствен, раскошан', *астрономски* 'који се односи на астрономе или астрономију' → 'огроман, неизмеран'.

(в) Придеви страног порекла код нас се најчешће адаптирају тако што се страном придевском суфиксу додаје наш суфикс *-ан* (*-ни*), а међу тим придевима већина су односни, нпр. *колониј-ал-ан*, *монет-ар-ни*, *рејрес-ив-ан*, *тенденци-оз-ан*, *тйий-ич-ан* итд.

Пошто би расправа о свим придевима на *-ан/ни* и *-ски* захтевала превише простора, у даљем излагању ограничићемо се на придеве са завршетком *-ичан/-ични* односно *-ички*. При том под „завршетком” подразумевамо две могућности:

— Праве суфиксе *-ичан*, *-ични*, *-ички* имамо у речима као што је управо наведено *тйийичан*, или у *династйички*, *тйурисйички* и сл., где је први део (*-ич-*) настао фонетском алтернацијом од грчког суфикса *-ikós*, или одговарајућих суфикса у западноевропским језицима, на шта је додато наше *-ан* односно *-ски*. (Само изузетно овакви суфикси се јављају у речима с домаћом основом, нпр. *себ-ичан*.)

— Напротив, у примерима као што су *ћирилични* и *ћирилички*, или *двојезичан*, *лиричан*, *йарнични*, *усклични*, *морнарички*, *физички* и сл., суфикс је само *-ан/-ни*, односно само *-ски*. Сегмент *-ич-* у том случају не припада суфиксу него основи, при чему је глас *ч* настао од *к* или *ц* на крају основе (*језик*, *лирик-а*, *морнариц-а* итд.). Треба напоменути да је за многе придеве тешко одлучити да ли имају неодређени вид (на *-ан*) или само одређени (на *-ни*). У томе ни лексикографи не успевају увек да буду доследни, о чему нам сведоче многи парови одредница у Речнику Матице српске (РМС). Тако је у одређеном виду дато *црногорични*, али у неодређеном *б(ј)елогоричан*; *сферични* је дато у одређеном виду а *цилиндричан* у неодређеном, иако оба придева изражавају облик геометријског тела.

Што се тиче односа између *-ичан/-ични* с једне стране и *-ички* с друге, на шта се своди питање инж. Радојковића, можемо разликовати три случаја.

(I) Само у облику на *-ичан* (*-ични*) јављају се описни придеви као *фантасйичан*, *аутиенийичан*, *хаојичан*, *архаичан*, *карактеристйичан*, *фотјогеничан*, *йроблематйичан* и слични. У једном раду у часопису „Наш језик” (књ. XXVIII, 1990, св. 4—5, стр. 214—233) Ирена Грицкат посебно је издвојила подгрупу придева „са значењем из области физиологије, психологије, патолошких стања и сл.”, као *рахитйичан*, *скле-*

ројйичан, *неуралгйичан*, *хроничан*, *флежмајйичан*, *ајатйичан*, *йараноичан*, *ностјалгйичан* и сл. Можемо томе додати и већину придева изведених од именица на *-ија*, као *мелодичан*, *хармоничан*, *ироничан*, *хистјеричан*, *енергйичан*, *алергйичан*, *симетјричан*, затим понеке изведене од именица мушког рода на сугласник, као *тйийичан*, *симболичан*, *цилиндричан*, *фелеричан*, а наравно и оне од домаћих прилога са завршетком на *-це*: *хојтимичан*, *д(ј)елимичан*, *м(ј)естјимичан*, *лејтимичан*, *наизменичан*, *насумичан*, *нехојйичан* и др.

(II) Само на *-ички* изводе се придеви од именица на *-ика* (*тйехнички*, *физички*, *гимнастйички*, *бојанички*, *музички*, *фабрички*, *клинички*, *керамички*, *ојйички* итд.). Изузетно се јавља понеки описни на *-ан*, као *йаничан*, *лиричан*; наспрам односног *йолијйички* (који се односи на политику) имамо описно *ајолијйичан* (који се не занима за политику), а поред традиционалног *граматйички* (који се односи на граматiku) у новијој лингвистици јавили су се описни термини *граматйичан* и *неграматйичан*, за конструкције које јесу, односно које нису, могуће према правилима граматике датог језика.

(III) За придеве изведене од осталих врста основа јавља се и *-ички* и *-ичан*, према томе да ли су претежно односни или описни. Од именица на *-ик*, рецимо, већином су односни као *катјолички*, *арктйички*, *раднички*, *свештјенички*, *јеснички*, *коњанички*, *йравнички* итд., али имамо и описне *циничан*, *скејйичан*, *ризичан*, *безобличан*, а од *йразнички* (забележеног у РМС) обичније је *йразничан*, што показује да се поред односног значења ’који се односи на празник’ пробило значење ’свечан, весео’. Од именица на *-истј(а)* по правилу имамо придеве на *-ички*, као у *тйурисйички*, *будистйички*, *фашистйички*, *бициклистйички*, *урбанисйички*, *криминалистйички*, *хуманисйички*, *феминистйички* итд., али тамо где преовлађује описно значење јављају се и дублете на *-ичан*, за које ћемо примере видети ниже.

Од именица на *-ица* готово сви придеви су односни и јављају се само у одређеном виду, али је суфикс за неке *-ички* а за неке *-ични*. Тако имамо с једне стране *изб(ј)егљички*, *йодморнички*, *морнарички*, *коњички*, *болнички*, *зам(ј)енички*, *субојйички*, *чукарички*, *домаћички*, *удовички*, па и *кукавички* и *удворички*, мада су ова два придева по значењу описна пре него односна. С друге стра-

не имамо *йородични, ђранични, сїанични, йше-нични, м(ј)енични, ѓљивични, йоследични (йосље-), куѓлични, карлични* итд., уз понеки описни с неодређеним видом, као *безђраничан* или *йравичан*. (РМС даје и одредницу *кривичан*, али само у неуобичајеном значењу 'неправедан', док за правно значење [као у *кривични законик* и сл.] напомиње да има само одређени вид.)

Најзад, има и случајева где се од једне исте основе придев изводи и помоћу суфикса *-ички* и помоћу *-ични* односно *-ичан*. Негде разлика у суфиксима подразумева разлику између односног и описног придева, нпр. *лоѓички* (који се односи на логику) — *лоѓичан* (који нужно произлази из нечега), *еїички* (који се односи на етику) — *еїичан* (моралан, честит), *акусїички* (који се односи на акустику) — *акусїичан* (који добро прима и преноси звук), *сїаїички* (који се односи на статику) — *сїаїичан* (непокретан, који се не мења), *реалисїички* (који припада реализму) — *реалисїичан* (који реално гледа на ствари) итд. Придев *језички* односи се на језик (говор), а *језични* (осим у хрватском) на језик као орган.

Таква опозиција, међутим, није никада доследно спроведена. Ирена Грицкат у поменутом раду (стр. 220) истиче да би се према значењу могло очекивати да уз *лаички* и *сїоички* постоје и описни придеви **лаичан* и **сїоичан*, али таквих нема. На истом месту она наводи низ примера „код којих се не запажа, или се тек у незнатној мери запажа, разлика у значењима између изведеница на *-ички* ... и на *-ич(а)н*”. Такви су парови *аїодикїички* — *аїодикїичан*, *еклекїички* — *еклекїичан*, *јерейїички* — *јерейїичан*, *меїафорички* — *меїафоричан*, *скеїички* — *скеїичан*, *їоксички* — *їоксичан*, *фанаїички* — *фанаїичан*, *хермеїички* — *хермеїичан*, *хидраулички* — *хидрауличан*, *хуморисїички* — *хуморисїичан*, *еђисїички* — *еђисїичан*, *оїїимисїички* — *оїїимисїичан*, *йесимисїички* — *йесимисїичан* и многи други.

Њима можемо додати истозначне парове на *-ички* и *-ични* (без неодређеног вида). РМС даје под заједничком одредницом, или упућујући знаком једнакости с једне одреднице на другу, *воденички* и *воденични*, *водонички* и *водонични*, *чињенички* и *чињенични*, *реченички* и *реченични*, *зам(ј)енички* и *зам(ј)енични*, *йарнички* и *йарнични*, *хералдички* и *хералдични*, *їермодинамички* и *їермоди-*

намични и друго. Ствар се још компликује када се од исте основе јави и варијанта на *-ски* односно *-ијски*, као у *есїеїички* — *есїеїичан* — *есїеїички* (све под истом одредницом у РМС) или *алеђорички* — *алеђоричан* — *алеђоријски*. Кантов филозофски термин *каїеђорички имїераїив* (тако у Енциклопедији Просвете и у речницима страних речи) у РМС је забележен као *каїеђорични*, *каїеђорички* или *каїеђоријски имїераїив*.

Оваква двојства и тројства неизбежна су у језику, с обзиром на различите путеве доласка речи и њихове међусобне утицаје, али је очигледно да не обављају никакву корисну функцију када нису повезана с разликом у значењу нити у придевском виду. Језик настоји, колико је могуће, да их елиминише. Видимо то када у РМС нађемо одреднице као *кукавичан*, *физичан*, *музичан*, *механичан*, *космичан*, *националисїичан*, *їерорисїичан*, *облични*, *фабрични*, *маїемаїични*, *монархични* и сличне, које су делом потврђене код старијих писаца, али су данас напуштене за љубав облика на *-ички*. Слично томе али обрнуто, И. Грицкат је констатовала (нав. д., стр. 221) да „необично делују” придеви *иронички*, *класички*, *комички*, *йанички*, *йласїички*, *романїички*, *йраѓички*, *хисїерички* и други које је нашла у Матешићевом обратном речнику, а уместо којих су данас остали у употреби само облици на *-ичан*.

Враћајући се на питање од кога смо започели ово разматрање, морамо рећи да РМС даје само облике *їирилички* (с два акцента) и *лаїинички*, а једнако је и у Правописном речнику из 1960. У пракси, међутим, бар су исто толико уобичајени и облици *їирилични* (*їирилични тексї*, *їирилично издање*, *їирилична верзија* и сл.) односно *лаїинични*. Будући да су оба придева несумњиво односна а не описна (не постоји облик на *-ичан*, не може се рећи **Ово издање је врло їирилично* и сл.), јасно је да и ови парови спадају у ред истозначних, нефункционалних дублета типа *воденички* = *воденични*. Отуда закључак да су оба облика прихватљива, али да предност треба дати суфиксу *-ички*, с обзиром на његову примарну функцију грађења односних придева.

* * *

Нацрт одлуке бр. 47 припремио је Иван Клајн, председник Одбора, и он је, с мањим дотеривањем, прихваћен као предлог

одлуке бр. 47, који ће бити уврштен у дневни ред осме годишње седнице Одбора планиране за средину фебруара месеца 2004. године.

Одлука бр. 48

НЕ ВИДИМО РАЗЛОГА ЗА ЛАТИНИЦУ

Уводне напомене

Захвални смо Народној књизи што је прихватила нашу редакцију познатог упозорења које се тиче ауторског права (*Ова публикација [...] не сме се умножавати и преносити [...] без одобрења издавача*). Наше упозорење и наша редакција те значајне поруке садржани су у нашем допису бр. 7 од 4. фебруара 2004. године. Уместо дописом, Народној књизи Одбор се овог пута обраћа с Одлуком бр. 48, чији је предмет коментар неких аспеката серијске публикације тог издавача под насловом *Klub čitalaca*, која повремено допева у руке појединих чланова Одбора.

Пре него што прокоментаришемо неке аспекте ревије *Klub čitalaca*, издвајамо део припремљеног текста којем смо дали наслов *Очекивање и упозорење*.

Очекивање и упозорење

Одбор очекује да ће Народна књига прихватити наше упозорење да нема смисла истрајавати не само на томе да сви пропратни текстови ревије буду на латиници него да се и већина књига које објављује овај еминентни издавач штампа на латиници. Имали смо прилике да се одлукама Одбора бр. 18, бр. 20 и бр. 26 одредимо према прекомерној латинизацији говорног простора српског језика налазећи да се њоме пориче хиљадугодишња традиција српске језичке културе, што се не збива ни у једној земљи европског (заправо словенског) истока. Уосталом, ни Грчка, која је ако не родно место а

оно свакако посредничко жариште свих трију европских писама, није напустила своју хеленицу, тромиленијумско писмо грчког језика (грчких језика, старог и новог).

Коментар неких аспеката ревије *Klub čitalaca*

Чланови Одбора, укључујући и оне који су чланови Комисије бр. 7 (за односе с јавношћу и решавање неодложних питања), имали су прилике да листају ревију *Klub čitalaca*, која се бесплатно доставља члановима Клуба.

Пред очима нам се нашао последњи троброј публикације 4/2004 (октобар-новембар-децембар). Ревија је драгоцене јер доноси низ информација о књигама које објављује или их је објавила Народна књига — Алфа, највећи издавач на говорном простору српског језика.

Строго узев, азбучно понашање Народне књиге није противустварно (у Уставу Србије из 1990. године и даље стоји *српскохрватски језик*, мада је *Законом о службеној употреби језика и писама из 1991. године* дата изричита предност називу *српски језик* и његовом ћириличком писму). Реч је о члану 1. *Основних одредаба Закона*: „У Републици Србији у службеној употреби је српскохрватски језик, који се, када представља српски језички израз, екавски или ијекавски, назива и српским језиком (у даљем тексту: српски језик).” Реч је и о члану 2: „У Републици Србији у службеној је употреби ћирилично писмо, а латиничко писмо на начин утврђен овим законом.” Из чланова 8, 9. и 10. Закона, који је још на снази, видљиво је, заправо, да се *службена*

ујошреба латиничког писма, како гласи и наслов поглавља II Закона, односи на Хрвате и Муслимане (тада, 1991, још неименоване неконфесионалним називом — Бошњаци), чије примарно писмо јесте латиница, а из члана 1. Закона види се да се њима не намеће *српски језички израз*, а следствено томе ни назив *српски језик*.

Осим тога, сви уставни пројекти који су изишли у јавност последњих година полазе од тога да је српски језик национални службени језик, а ћирилица — његово матично писмо. И независно од устава и закона, који се могу мењати и набоље и нагоре, требало би да установе културе (а Народна књига — Алфа, макар била предузеће које следи тржишне изазове, јесте и установа културе) следе и културну традицију народа којем се првенствено обраћају. Наравно, књиге и друге публикације које производи Народна књига разливају се и преко српских културних међа, али, по нашем сазнању, мало је оних што знају и разумеју српски језик, и на простору бивше СФРЈ и

изван њега, који ће одбити српску књигу зато што је штампана ћирилицом. Ако има и таквих, и колико их има, не треба неговати њихову одбојност према ћирилици него квалитетом књиге утицати на то да се та одбојност ублажи и одстрани.

Достављајући Народној књизи — Алфи раније донете одлуке Одбора бр. 18, 20 и 26, које употпуњавају нашу аргументацију, Одбор се нада да ће за њих као и за аргументе изнете у овој књизи, овај издавач, други издавачи и шира јавност имати разумевања.

* * *

Нацрт ове одлуке Одбора припремио је његов секретар Бранислав Брборић. Нацрт је с мањим дотеривањем прихваћен на трећој овогодишњој седници Комисије бр. 7, одржаној 14. децембра 2004. године. Нацрт је тако постао предлог, који ће бити уврштен у дневни ред осме годишње седнице Одбора, планиране за средину фебруара 2005. године.

Одлука бр. 49

СИТНИЦЕ ЈЕЗИКОСЛОВНЕ ТАКОЂЕ ЈЕ ПОЖЕЉНО СТАНДАРДИЗОВАТИ

Одбору за стандардизацију српског језика обратио се, још крајем марта 2004. године, Драгослав Граочанкић, члан Комисије бр. 8 (за стандарни језик у школству, администрацији, издаваштву и јавним гласилима) писмом следећег садржаја:

„Поштовани чланови Одбора,
Достављам вам *предлог за стандардизацију читања, изговарања и записивања (телефонских) бројева на српском језику*.

Исписујем ове редове у одсуству знања да је нешто од оног што ћу овде рећи већ регулисано — каквим српским телефонским правилником, светским стандардом или којим глобалним кодом.

Најчешћи бројеви које чита, изговара или записује просечан грађанин или говорилац српског језика јесу можда телефонски бројеви. Лично не сумњам у потребу да за ове радње постоје правила, стандарди, јер у про-

тивном лако може доћи до забуне или бар успореног разумевања при комуникацији. Још мање сумњам да би таква правила требало увести ако их нема.

Када чујете како други изговарају број вашег властитог телефона или кад тај број угледате записан на начин у којем је груписање цифара другачије од оног који ви примењујете, може се догодити да ни свој телефонски број (одмах) не препознате. Могуће су комбинације:

- 1) 2-6-2-2-9-7-5,
- 2) 26-22-975,
- 3) 262-297-5 и
- 4) остале.

Чини се да би од садашње раздешености, тј. произвољног раздешивања при записивању, изговарању и читању телефонских бројева на српском језику, боља била — *стандардизација ове материје ради квалитетније (брже и поузданије) комуникације*.

Ово питање (и његово регулисање) може подстаћи и нека друга питања: она, још ситнија, „телефонска”, нпр. да ли користити цртицу или црту при записивању цифар-

ских сегмената, па и она која се тичу општег записивања бројева писмом, где поговору није пожељно да стандард буде двозначан с обзиром на математичку особину броја да му и најмања промена при испису, и то не само цифарском него и „словном”, може неслућено изменити садржину. Узмимо као пример — груб несклад између српског правописног стандарда и (принудног, заправо репресивног) „стандарда” у општеновчаном саобраћају (банкарство, поштански саобраћај и сл.) при исписивању бројева (тј. новчаних износа) писмом, речима, тј. словима, како те институције веле, односно како писмено упозоравају, заправо присиљавају, на спојено писање — противно важећем српском језичком стандарду!

Морамо ли већ дуже од века жртвовати српски језички стандард да бисмо смањили опасност од криминала!? — ваља упитати и зачудити се истовремено.

Иако се ово питање покреће можда у *задњи час*, па све личи на шалу у којој аспирин треба што пре попити јер главобоља само што није минула (можда ускоро ништа нећемо морати ни одвојено ни заједно писати кад пожелимо да учествујемо у новчаном саобраћају), — требало би да Одбор интервенише пре него што нас прогнозира ни (електронски, дигитални) напредак заскочи. То је утолико потребније уколико има сасвим једноставних граfiјских решења која, без нарушавања српског језичког стандарда и његовог достојанства, могу одржати постојећи превентивно-безбедносни ниво заштите неелектронског исписа у садашњем новчаном саобраћају.”

Уводне напомене

Колега Драгослав Граочанкић јавља се Одбору с уверењем да има смисла стандардизовати и ситнице језикословне с којима се сусрећемо у свакодневном животу. То уверење заслужује подршку Одбора.

У овом случају посредују две ствари:

1) Како читати и писати телефонске бројеве, како их „делити” и „спајати” да би се лакше памтили и препознавали? и

2) Како записивати бројне вредности и писмом кад се то тражи у банкама и поштама?

Да бисмо на ова питања одговорили, извршили смо малу анкету с пријатељима, на послу и изван њега а проверили смо и како се пишу телефонски бројеви у „Поли-

тици” и поштанским именицима. Радили смо то неколико месеци па смо извели следеће закључке.

Закључци

1. Телефонски бројеви мањи од троцифрених ретки су било као локали у мањим фирмама или двоцифрени бројеви у постојећем поштанском саобраћају. Они се пишу и изговарају једнако и једноделно: 0 (нула), 7 (седам), 9 (девет). Обично служе за излаз из локалне мреже у градску. Двоцифрени и троцифрени бројеви обично служе као локали у мањим фирмама и као нарочито важни телефони у Београду и другим већим градовима. На пример, у Београду имамо: 92 (девет-два), *дежурна служба СУП-а*; 93 (девет-три), *вајрогасци Београда*; 94 (девет-четири), *хићна помоћ*; 95 (девет-пет), *тачно време*; и 96 (девет-шест), *телеграмима*.

2. Троцифрени и четвороцифрени бројеви, опет у поштанском саобраћају и локалним везама, пишу се заједно у Политикиној рубрици ВАЖНИ ТЕЛЕФОНИ и у поштанским именицима: 977 (девет-седам-седам), *пријава смейњи на телефонским везама*; 901 (девет-нула-један), *међународни разговори*; 988 (девет-осам-осам), *бројеви прећиланника*; 9811 (девет-осам-један-један), *буђење*; 9860 (девет-осам-шест-нула), *Војна полиција*; 9823 (девет-осам-два-три), *метеоролошки подаци*; 9822 (девет-осам-два-два), *црквени календар*; 9844 (девет-осам-четири-четири), *лоћо и сиорћска прогноза*; 9862 (девет-осам-шест-два), *хуманићарни телефон*.

Нама се и особама које смо анкетирали, ипак, чини да би четвороцифрене бројеве требало писати с цртицом између првих и потоњих двеју бројки, јер на то упућује и „подељени” изговор после првих двеју. У томе, чини се, мало се људи колеба, без обзира на то што су се и „Политика” и Пошта определиле за писање без цртице.

3. Петоцифрених бројева у Београду више нема, али их има у другим градовима: 018/51-026 (нула-један-осам-пет-један-нула-два-шест) или 021/59-623 (нула-два-један-пет-девет-шест-два-три). У писању готово нема колебања, чак ни око писања косе црте после позивног броја за град, с тим што „Политика” ставља цртицу после првих двају бројева, као и особе које смо ми

анкетирани, а Пошта не ставља цртицу него прави паузу после првих двају бројева.

4. Шестоцифрене бројеве сви пишу и писали би с цртицом после прве три цифре, што чини и „Политика”: 064-789 (нула-шест-четири-седам-осам-девет), *Мобилна телефонија Србије — кориснички сервис*; 649-467 (шест-четири-девет-четири-шест-седам), *Центар за неуроге и гранична стања* итд.

5. При читању и писању седмоцифрених бројева има највише колебања, и у Политикиној рубрици и иначе, док се у Пошти не пише цртица него се, после прве четири бројке, прави мањи размак, али особе које смо ми анкетирани големом већином писали би две црте, прву између првих двеју и других двеју бројки, а другу после других двеју бројки, испред потоњих трију. У „Политики” преовладава трећи образац: 3618-444, 3617-777 и сл. код такси предузећа, док у поштанским именицима редовно стоји једна цртица или мањи размак, после првих четирију, односно пре последњих трију бројки.

Ми се опредељујемо за писање двеју црта (36-18-444, 36-17-777, с изговором сваке бројке понаособ, уз мањи застанак онде где се пишу цртице), уверени да би то прихватиле и „Политика” и Пошта, којима ћемо се обратити ако овај предлог буде прихваћен.

6. По истом обрасцу писаће се и предбројеви за улазак у мрежу другог града или друге државе. Тако, на пример, писаћемо на следећи начин ове бројеве: 018/530-923 (Ниш), 021/583-681 (Нови Сад), 99-387/51/465-140 (БиХ, Бања Лука, претплатник), 99-38/61/43-80-109 (Словенија, Љубљана, прет-

платник), 991/708/48-44-757 (САД, Чикаго, претплатник) итд.

7. Нема колебања у погледу писања цртице између груписаних бројки, а не црте. Мада то није изричито регулисано у Правопису српскога језика (а могло би бити!), писање цртице следи аналогију, јер се полусложенице пишу са цртицом (*сйомен-йлоча, црно-жуи* за две одвојене боје, *црвено-йлаво-бело срјско је зацело* и сл.), као што се и речи раздвајају на слоге помоћу цртице (нпр. *ла-сџа-ви-ца, же-нид-бе-ни* и сл.) и као што се различити облици исте речи кад се наводе заједно пишу с цртицом (*будем-будеш-буде-будемо-будете-буду*). Једноставно, разлога за црту нема, а цртица је, и иначе, доступнија на компјутерима.

8. Чини се да спојено словно писање бројева у банкарству: 7.816 (*седамхиљадаосамстошеснаест*), 29.455 (*двадесетдеветхиљадачетиристоинедесетийет*) 5.782.655 (*петмилионаседамстоосамдесетдвехиљадешестстоидесетийет*) више није обавезно. Нити је било нити има оправданог разлога за кршење правописне норме, која прописује и одвојено и спојено писање, зависно од величине броја (600 — *шестсто* или *шестстоина*; 990 — *деветсто деведесет* или *деветстоина деведесет*; 5.800 — *пет хиљада осамсто* или *пет хиљада осамстоина*) итд.

* * *

Нацрт одлуке бр. 49 припремили су Бранислав Брборић, секретар Одбора, Радојко Гачевић, секретар Комисије бр. 8, и Јован Вуксановић, секретар Комисије бр. 4. Текст нацрта је дотеран на трећој седници Комисије бр. 7, одржаној 14. децембра 2004. године.

Одлука бр. 50

БОЉЕ ЈЕ РЕЋИ ДОДАТНА ВРЕДНОСТ

Уводне напомене

Одбору за стандардизацију српског језика, крајем септембра 2004. године, обратио се Југослав Перовић, новинар Танјуга, дописом следеће садржине:

„Молим вас да ми разјасните једну дилему, у коју сам ’запао’ након доношења једног од најважнијих закона у нас у последње време.

Реч је о увођењу ’Пореза на *додатну* вредност’, који пола наших медија назива ’Порез на *додату* вредност’, како је објављено и у Службеном гласнику.

Међутим, на сајту Министарства финансија Србије пише 'Порез на *додатну вредност*', што и ја сматрам да је исправно, али половина мојих колега новинара мисли и пише друкчије.

Сматрам да је појаву оваквих и сличних дилема потребно хитно решити, како се не би, евентуално, 'одомаћио' погрешан термин, јер се он касније знатно теже исправља.

Унапред захваљујем и молим за брзо реаговање."

Реаговање Одбора

У Комисији бр. 7 консултовали смо се телефоном а консултовали смо још неке колеге у Одбору. Свима је у уху придев *додатни* (вероватно само с одређеним видом, који је у женском и средњем роду, ако се занемари нагласак, истоветан с одређеним), и сви сматрају да је за термин боље избрати синтагму *порез на додатну вредност*.

И у другим синтагмама чује се само *додатни* (*додатне тешкоће, додатни проблеми, додатна бука* итд.), а у образложењу предлога многих закона често се каже да за њихово спровођење нису потребна *додатна средства* у буџету Републике Србије. У начелу је бољи „чист” придев (изведен, у овом случају, помоћу суфикса *-ан/-ни*) него трпни придев употребљен атрибутивно, осим ако не постоје разлози за успостављање семантичке разлике, каква нпр. постоји између придева *радан* и *радни* или придева *смртан* и *смртни* (*Радни човек није морао бити радан иако се тако звао; Сваки је човек смртан и сваки може најравнији смртни грех*). У начелу, такође, трпни придев — мада ни то није обавезно — тражи везу с *ким* или с *чим*.

У конкретном случају, није, разуме се, неправилно ни једно ни друго, али нам се синтагма *додатна вредност* чини мање упит-

ном, док би синтагма *додатна вредност*, односно *порез на додатну вредност*, вукла к томе да ваља прецизирати *чему је вредност* *додатна*.

Обавили смо разговор и у Министарству финансија и у Републичком секретаријату за законодавство. И њима је у уху придев *додатни*, односно *додатна*. Подсетили смо и једне и друге на то да је Одбор својевремено, још у августу 1998, одговарајући на питање ЗОИЛ „Дунава” у вези с недоумицом око *акционарског/деоничарског/деоничког друштва*, донео (у Одлуци бр. 3) препоруку да се да предност *деоничарском друштву*. Наиме, сматрало се да је синтагма *деоничарско друштво* најбоље решење стога што је стилски оправданије узети преведеницу *деоничар/дионичар* него позајмљеницу *акционар*, док је између краћег *деоничко/дионичко* и дужег облика *деоничарско/дионичарско* бољи дужи облик, јер се, ипак, удружују људи, власници деоница, а не саме *деонице/дионице*.

У сваком случају, синтагма која оличава термин треба да буде устаљена и, ако је могуће, једнозначна. Према томе, без обзира на то што је синтагма *порез на додатну вредност* могући превод енглеске синтагме *value added tax* (где је *added* партицип, с основним значењем *додати[u/a/o]*), у српском је боље рећи *додатни*, дакле боље је усталити синтагму *порез на додатну вредност* него синтагму *порез на додатну вредност*.

* * *

На ову молбу новинара Југослава Перовића најпре је одговорено дописом бр. 17 Комисије бр. 7, а на трећој седници Комисије одлучено је да се садржај тог одговора предложи Одбору, на његовој годишњој седници која се планира средином фебруара 2005. године, да тај одговор усвоји као одлуку Одбора бр. 50.

**ПРИДЕВ НЕМАТЕРИЈАЛАН НИЈЕ
ПОДЕСАН ЗА ПРЕВОЂЕЊЕ ТАКО
ВАЖНИХ СИНТАГМИ**

Уводне напомене

Одбору за стандардизацију српског језика обратио се, 1. септембра 2004. године, Андреј Вујновић, председник Музејског друштва Србије, дописом следеће садржине:

„На стручном скупу одржаном у Етнографском музеју у Београду, поводом Међународног дана Музеја, 18. и 19. маја 2004. године, покренуто је, између осталог, и питање одговарајућег термина за онај део културног наслеђа који се до сада називао *духовна баштина, нематеријална баштина, нематеријална културна добра* и сл. На англосаксонском говорном подручју користи се придев *intangible*, нпр. *the intangible heritage of humanity*, превођено обично синтагмом *нематеријално наслеђе човечанства*.

На наведеном скупу изражено је мишљење да тако важну терминолошку синтагму у српском језику не би требало обележити негативним, одричним, придевом, који почиње префиксом *не*.

Обраћамо се Одбору с молбом да да своје стручно мишљење о томе како би најприкладније било терминолошки означавати ову врсту културног наслеђа.”

Реаговање Одбора

Консултујући се у Комисији за односе с јавношћу и решавање неодложних питања (Ком. бр. 7) Одбора за стандардизацију српског језика па и изван ње, закључили смо да придев *нематеријални* заиста није срећан превод за енглески придев *intangible* = *неојивљив* (који се разликује од придева *untouchable* = *недодирљив*, у нас превођен и као *несаломљив* у својевремено емитованој серији *The Untouchables*). И у енглеском постоји реч *non-material*, али нема синтагме *the non-material heritage of humanity* него само *the intangible heritage of humanity*.

Како је реч о важном појму међународног карактера, мислимо да би срећније решење било ако би се енглеске синтагме у којима се говори о културним добрима и

културном наслеђу преводиле код нас помоћу еквивалента за енглески придев *intangible* — *неојивљив* (дакле *неојивљиво наслеђе човечанства* и сл.) мада су и међу консултованим лингвистима спомињани могући придеви *нейваран* и *онојваран* (потоњи скројен по моделу већ постојећих придева *онојстран* и *овојстран*, уз сугестију да би *онојваран* садржао не баш прозирно значење „који стоји с оне стране твари” као што придев *онојстран* значи „који стоји с оне стране овог света”, „који није приступачан чулима”).

Пошто је у начелу боља *домаћа* (= *словенска, српска*) реч кад се већ има (а у српскоме језику, заиста, и у филозофској и у хришћанској терминологији постоји придев *јваран*, изведен од именице *јвар*, која је као основна морфема оплођена у многобројним речима, као што су *зайварајти, ојварајти, сјварајти, претјварајти*, укључујући и свакодневни придев *сјваран* и од њега изведене друге речи, али и глаголске именице *зайварање, ојварање* и сл., али и мноштво потврда придева *неојивљив* у различитим синтагмама), — не видимо зашто би *intangible* било добро у енглеском, а *неојивљив* лоше у српском, нити пак зашто бисмо избегавали *јвар* као повремени превод за именицу *материја* и изведенице *јваран, јварносћ* и друге. Кад је реч о придеву *неојивљив*, није битно што је он одричан јер такви придеви улазе у састав терминолошких синтагми (нпр. *нейојовано а*).

Битно је, међутим, ово: када се туђица може превести, треба је превести, и треба, у начелу, *активирајти јојенцијале* (= *оживити*, макар запретане, *моћи*) властитог језика и не подавати се творбеној *лењосћ* (ијек. *лијеносћ*), која се оправдава старом флоскулом о народу (*Чега нема у народу, не сме се наћи ни у књижевном језику*). Наиме, и књижевни и стандардни језик (и кад значе исто и кад не значе сасвим исто) одавно су осамостаљене творевине, које се увек могу надахњивати изворним народним говорима, али је право и писаца свих струка и језикословаца да творе (праве, стварају) нове речи кад се укаже потреба да се нов појам „покрије” одговарајућом речи.

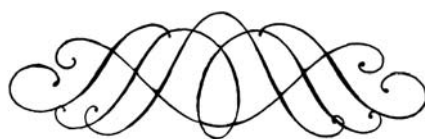
У конкретном случају, биће да је ипак понајбоље прихватити дословни превод енглеског придева српским *неоийљив(а/о)*, који је сасвим разумљив, без обзира на то да ли је увек могуће разлучити је ли штогод конкретно или апстрактно, опипљиво или неопипљиво, стварно и тварно, односно нестварно или нетварно, духовно и „недуховно”. Придев *духовни*, који се каткад јавља у превођењу ових појмова, има значење које се обично везује за религијску сферу, што вреди и за изведеницу *духовносћ*, која се учестало јавља последњих година уз одговарајућу терминологизацију и ужих и ширих синтагматских склопова.

Према томе, синтагме *неоийљива бациљина човечанства* и *неоийљиво културно добро*, макар биле превише прозачне, саме по себи указују на то да постоје и

бациљина и *културна добра* који су *оийљиви*, као што постоје и *йокрејна* и *нейокрејна културна добра*, која су, баш зато што су покретна или непокретна, и видљива и опипљива, разним чулима — доступна.

* * *

На ову молбу председника Музејског друштва Србије најпре је одговорено дописом бр. 15 Комисије бр. 7, 12. октобра 2004. године, а на трећој седници Комисије, одржаној 14. децембра 2004. године, одлучено је да се садржај тог одговора преточи у предлог одлуке, који би на годишњој седници Одбора, која се планира средином фебруара месеца 2005. године, постао одлука Одбора бр. 51.

ДОКУМЕНТИ УДРУЖЕЊА ЗА ЗАШТИТУ ЋИРИЛИЦЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА „ЋИРИЛИЦА”

Закључак учесника међународног симпозијума „Данашњи положај писма српскога језика и како (са)чувати ћирилицу у српском народу и његовом језику”, одржаног 30. јуна 2005. г. у Матици српској у Новом Саду

Учесници Међународног симпозијума „Данашњи положај писма српског језика и како (са)чувати ћирилицу у српском народу и његовом језику”, одржаног 30. јуна 2005. у Матици српској у Новом Саду под покровитељством Министарства културе Србије, Покрајинског секретаријата за образовање и културу АПВ, Градског секретаријата за образовање у Новом Саду, Градског секретаријата Београда за културу и Скупштине општине Врбаса, а у организацији Удружења за заштиту ћирилице „Ћирилица”, после целодневне расправе и компромиса, једногласно су донели Закључак:*

* Садржај Закључка једногласно су подржали учесници симпозијума: проф. др Драго Ђупић (Београд), др Србислав Букумировић (Београд), проф. др Милош Ковачевић (Филолошки факултет, Београд), проф. др Предраг Пипер (Филолошки факултет, Београд; на време је послао излагање, а спречен је био да лично изложи своја гледишта, али је учествовао са свим осталим учесницима у претходном састављању и усаглашавању Предлога закључка), дипл. инж. Владимир Лепојевић (повереник „Ћирилице” за Београд), др Богдан Л. Дабић (Институт за српски језик САНУ, Београд), Драгољуб Збилић (Нови Сад), др Зоран Милошевић (Филозофски факултет, Источно Сарајево), др Свјетлана Рзјанова (виши научни сарадник, Пермска филијала Института филозофије и права Уралског одељења Руске академије наука Перм, Руска Федерација), др Драго Тешановић (Филозофски факултет, Бањалука), академик Недељко Шиповац (Бањалука), др Нада Тодоров (Учитељски факултет, Сомбор), мр Мара Кнежевић (Учитељски факултет, Сомбор), Вера Стојишић-Гашпаровски (Нови Сад), мр Бог-

1. Српска ћирилица сведена је данас на целом подручју српског језика, нарочито у јавној употреби, на занемарљив проценат, уз очигледне показатеље да ће се њено смишљено и организовано затирање наставити.

2. Потпуно неодговорна и небрижна власт у спровођењу уставних и законских решења о употреби писма у српском језику и нејединство лингвиста у вези са стручним решењем питања писма — основни су узроци данашњег најубрзанијег погубног изгона ћирилице из српског језика.

3. Уз досадашњи однос државних институција — пре свега министарства просвете — према српском писму на целом подручју службеног српског језика, више је него очигледно да се ћирилица међу Србима, као њихово миленијумско писмо у свакодневној употреби, и поред важећих повољних уставних и законских решења, неће моћи (са)чувати.

дан Тодоров (Београд), др Иван Чарота (Филолошки факултет, Минск, Белорусија), др Александар Гронски (Институт за парламентаризам и предузетништво, Минск, Белорусија), дипл. инж. Немања Видић (Календеровци, Република Српска), Дивна Бијелић (Нови Сад), Радиша Дачић (студент, Косовска Митровица), Станко Мазић (Смедерево), Владимир Цвијин Спремо (Каћ), Ђорђе Панзаловић (Птуј, Словенија) — замолили су организатора овог међународног скупа Удружење за заштиту ћирилице српског језика „Ћирилица” да овај закључак достави одговарајућим државним органима, почев од скупштине република и влада у којима је у службеној употреби српски језик, министарствима просвете, културе и правде, као и Одбору за стандардизацију српског језика и другим институцијама и школама којима је српски језик и писмо струка или је у тешкој вези с њом.

**Важно и неопходно обраћање удружења
„Ћирилица” кључним и извршним
државним, научним и културним
институцијама за српски језик
и српску ћирилицу**

Поштовани и уважени,

Прошло је више од четири године откако је основано и по прописима регистровано Удружење за заштиту ћирилице српског језика „Ћирилица” у Новом Саду за целину српског језика и подручја на коме већински српски народ има право (уставно, законско и основно људско) на службену употребу српског језика и писма српске ћирилице.

За све четири године нашег постојања и рада, и поред наших свакодневних активности, српско писмо (српска ћирилица) све се више и брже своди на изузетке. Тако, на пример, у јавним исписима у граду Београду српско писмо сведено је само од 2000. године до 2005. са 38,1 одсто на десетак процената. А у Новом Саду са 18,5 на непуна 2 процента. У другим местима Србије, али и изван Србије, стање је тек нешто боље, а често и много горе. Ни у осталим областима службене употребе српског језика и писма стање није много боље. После разних обмана један број Срба мисли да ће га цео свет „разумети” чак и ако своје (српске) речи испише хрватским (гајевским) писмом, као да та или било која друга латиница утиче на разумевање неког језика. Кад би неко писмо имало такву моћ, онда би се саставио један алфавет за цео свет. Тог писма, међутим, нема. Зато сваки језик и сваки народ обично има своје писмо које, без веће потребе, не напушта. (Занемарујемо у овом случају оне који немају ни свога језика ни свога писма, па позајмљују и усвајају туђе. Срби немају никакве потребе да напуштају свој језик и своје писмо и свакако ће нас напуштање ћирилице скупо коштати, а да нисмо ни свесни те цене у овом часу.)

Из тога се само од себе закључује:

1. Удружење „Ћирилица” (као невладин непрофитна организација, са осиротелим чланством) не може само и не може нико бити довољно за неопходан преокрет у

масовном уставном, законском и основно-људском кршењу права Срба на свој језик са својим писмом у својој држави.

2. Државне службе, државне научне и културне институције и државници и политичари, а пре свега школство и просвета, нису готово ништа учинили за повратак права Срба на свој језик са својим писмом у последњих пет година. Чак је учињено наопако: из тзв. српскохрватског језика пренето је јединствено и непознато другима у Европи двоазбучје, сада и кроз преименовање и скандалозно преузимање (несумњиво у свету познате хрватске) — гајевске латинице!

3. Од свих којима смо се јављали (а јављали смо се на хиљаде адреса с молбом на разговор о овом питању) једино смо наишли на разумевање, па и на скромнију (али нама драгоцену) новчану помоћ из Министарства културе Србије, затим у граду Новом Саду, граду Београду, општини Врбасу и у Матици српској (за коришћење сале у време наших скупова) и на Филолошком факултету у Београду (за допуштење у коришћењу сале у време док је био на челу Факултета диван човек и стручњак проф. др Раде Божовић). Данашњи министар културе, градоначелници Новог Сада и Београда, као и председник општине Врбас (последњи чак и без наше молбе, самоиницијативно) исказали су преко својих служби разумевање и за скромну (али, како већ речкосмо, врло значајну) новчану помоћ у пројектима „Ћирилице” (касније ћемо вам навести и део научностручне документације која потврђује да нам писмо практично нестaje).

4. Ако не желимо да се наше писмо затре и истисне хрватским абецедним (гајевским саставом) до последњег слова и последњих процената, неопходан је истински општенационалан исправан однос према нашем писму. Треба видети како други негују и чувају свој језик и писмо. (Видели сте и, вероватно, чули или прочитали како је у Покрајини Војводини ових дана жестоко реаговао господин Хорхец када је случајно, због грешке у компјутеру, неки Мађар добио свој текст на мађарском језику, а на ћириличком писму. Компјутеристи је најављена суспензија с посла зато што је случајно притиснуо погрешну типку, а дај боже да не остане и заувек без посла. Срп-

ски народ масовно трпи већ педесет година насилно убацивање у српски језик хрватског писма и у Србији, па ником ништа. Не постоји ни један једини оправдан разлог да Срби једини у Европи данас у трећем миленијуму у свом језику напуштају своје писмо и да преузимају мање савршен хрватски абecedни састав за свакодневно своје писано општење.)

5. Правописно преименовање после одобрења за употребу у школама *Правойиса српског језика* (2001), тј. преотимање хрватске латинице кроз њено прекрштавање први пут у „српску латиницу” у том правопису — нажалост, још недовољно примећено од оних који је то требало да примете — јесте један од ретких наших заједничких српских антицивилизованих и антикултурних скандала који се догодио у целој досадашњој историји наше културе и трајања.

6. Други су преузимали туђе писмо само онда када нису имали своје или нису умели да сачине своје; Вук је за Србе саставио најсавршеније српско ћирилично писмо на свету или, свакако, једно од неколико најсавршенијих, па немају никаквог разлога да преотимају од другог за свој језик туђе писмо најпре у алтернативној, а онда у улози истискивања свог савршеног и сасвим довољног и потпуно подесног (израз Павла Ивића) писма за српски језик.

7. Србима је ћирилица хиљадугодишња национална културна традиција и одредница, национална бранитељка и дика на коју су непријатељи насртали свих десетак векова њеног трајања — каткад жестоко и насилно (као у оквиру НДХ, Аустроугарске окупације током Првог светског рата и сл.), каткад НАОКО блаже а политикантски и антисрпски (као у време политичке брзовијаде која, сасвим очигледно, код нас у много чему још траје).

8. Последње је време да све српске кључне институције о овом питању не само сувисло и експлицитно проговоре, него и да практично учине све неопходно да (са)чувамо своје писмо, јер су чим ћемо у Европу — с хрватским писмом због којег већ деценију и дуже све што је српско објављено на том писму званично у међународним институцијама постаје „хрватска културна баштина”?!

9. Молимо вас све, стога, да више о питању српске ћирилице (која нестаје пред

нашим очима) не ћутите, него да позовете што пре на неопходан и неизбежан разговор нашу Стручну групу „Ђ-пет више”, у којој је преко 160 професора српског језика и још око 750 стручњака свих врста који изврсно схватају, и стручно и национално, у чему је српски проблем у вези с језиком и писмом и имају стандардни у Европи, па и у свим престижнијим језицима у свету, примећив предлог решења тог питања. (Љуто се варају они који мисле да Србима није важно да ли ће писати својим, ћириличким, или туђим, хрватским, гајевским, абecedним писмом, јер се, споменуемо, већ десетак година оно што Срби објаве на свом језику с хрватским абecedним саставом „књижи” у свету у „хрватску културну баштину”. Тамо одлично знају које је наше, а које хрватско писмо, само још не дижу „галаму”. Не надајте се да ћемо то некад, касније, успети да исправимо. Запамтили смо добро како смо успевали да исправимо у свету било коју неправду која нам је нанета. Зато бар не допуштајмо да те неправде изазивамо због својих грешака. А и тога је, нажалост, досад превише било.)

10. Молимо нарочито министра просвете др Слободана Вуксановића да овим поводом први прими представнике наше споменуте стручне групе на разговор, јер је једини који нам није хтео ништа одговорити ни на нашу 12. молбу да нас прими на разговор о овом питању, али ни после ЈАВНЕ ОПОМЕНЕ коју смо му изrekli у четвртак, 25. августа 2005. године у 13.45 сати испред Министарства просвете у Београду због таквог његовог односа према својим сународницима који су се прописно удружили да, највећим делом на свој рачун и на рачун свог времена, учине оно што нису учинили за наше писмо они који су за то добро плаћени. (Не желимо да верујемо неким причама у којима је **Чисто Лице Србије**, у ствари, **Арогантно Лице**.)

11. Нико, па ни Срби, а поготово сви ви којима се овога пута обраћамо, нема права да ћути док из свакодневне употребе тако систематски, под насиљем и обманом, нестаје српско миленијумско писмо.

Уз срдачне поздраве, молимо вас све на овај свети дан (Велика Госпојина) да нас — док сте на власти и почести — појединачно или заједнички, што би било још боље — позовете на разговор о овом врло озбиљном

проблему, уз наду да ћемо све што је нужно и потребно у вези с овим урадити иако у томе сви већ превише каснимо.

За могућу тежу реч, која се и тако може схватити, унапред упућујемо извињење уз на-

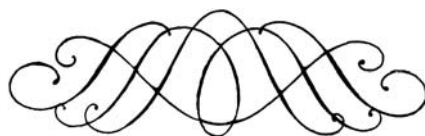
ше уверавање да нам није била намера никога да вређамо, него да, пре свега, изазовемо и подстакнемо на заједнички посао у вези с нашим писмом које, без икаквог разлога, нестаје пред нашим очима.

Нови Сад,
На Велику Госпојину,
28. августа 2005.

За Удружење „Ђирилица”

Вера Давидовић
(председница Скупштине „Ђирилице”)

Драгољуб Збиљић
(председник Извршног одбора „Ђирилице”)

Д

ПИСЦИ О ЈЕЗИКУ

(...) Међутим, величина наше „коине” — нашег београдског народног говора, у томе је што су се, слично ономе што је било и у Атини, код нас, у Београду, задржали и многи стари облици, а дошли до важности и сасвим нови. Ми имамо и разговетан „епски говор” са акцентима на готово свакој речи. Сваки од нас долази у прилику да тако и говори. Па имамо и брже, „стегнуте облике” (како их назива Андрић у *Госпођици*). А, наравно, правимо и велике реченице са брзим темпом и многим променама у интонацији, која служи споју и развоју. Па је ту још и цезура, и говор у два и три таласа, који су код нас чести и изразити. Па ипак: не само да је та множина и обиље речи, гипкост граматике и синтаксе — као и у другим значајнијим књижевним језицима, него ту је и обиље и чудесна разноликост ритмова и мелодије. Располажемо и најархаичнијим и најмодернијим мелодијама и ритмовима. У томе нам изгледа наша неизмерна и изражајна снага, наше привремено језично преимућство. Па, докле велики модерни језици изгубише много од снаге или бар од смера у својим акцентима, наши једри, језгровити акценти још увек имају животнога сока, имају га и сувише. У енглеском, где су акценти крепки по снази, смер им је сав искруњен, они су гипки и подложни власти онога ко се њима служи: можемо их извртати по вољи говорника, у овом или оном правцу, нагоре надолу, таласаво и сложено, исти вокал у истој речи. Код нас пак то не иде без отпора. Вокали имају свој живот и своју интонацију, која се мора и ломити и кротити,

али која није више неукротива стихија нашег језика. У данашње дане, када наши акценти губе своју претерану круту отпорност — књижевност захтева велике језичне мајсторе, који ће се умети опходити са својим величанственим и тако драгоценим материјалом. Још нешто. Она некадашња једнообразна гласност, оно расипничко харчење ваздуха, давно су се преставили са овога света. Споредне реченице испадају много мање гласне, а уметнуте групе речи говоре се нижим гласовним регистром; важне пак речи везују се, као да се довикују, и као уметнуте у своју горњу мелодију. Нешто је слично могло бити и у латинском, али у мањој мери, и само као чисто уметничко средство.

Дакле, није све подједнако важно као у епској говорној стилизацији. Није све једнообразно, једнако, једногласно, једносмислено. И, сада, гласне жице не „затежу се” сваки пут на исти благонаклони начин. Па и наши многобројни резонатори почели су да се „оријентишу” према смислу, слутњи и чувству. Говор је већма наш но некада.

Кад прелиставамо историју француског језика од Бриноа (нарочито последњи XII том, издат 1948) остајемо запањени: како тамо писци измењују језичну изражајност, просто тиме што (како мисли Брино и његова школа) овако или онако расејавају и размештају по реченици делове једне развејане слике, метафоре или упоређења; или пак честице једне мисли, или чувства које даје боју, замаха, вал. Па ипак — рекли бисмо — то је све у толикој мери само зато могуће што је снага језичка ослабила, што

је отпор речи смањен, па је писатељу лакше да са речима барата. Код нас је то теже, задатак је одговорнији, победе су мање случајне. Језик је живљи, кочопернији и осорнији. Сећи његове живе жилице и нерве — то нису мртве рашљике — извитоперавати акценте, подрхтавати успонима и падовима — све је то код нас проблем за уметника, проблем који тражи да продремо у здравац, у саму душу говора, и да видимо шта смемо, колико смемо и докле смемо.

(...)

Просто ме је запањило кад сам чуо абе-Руслоа у његовом Фонетичном Институту у Паризу где изјављује: да можда чак и француски има све оне акцентске одсеве и преливе које и наш српски. Само — мислио сам ја — све је то слабије, све је то савладано, па се готово и не примети. Али, да је ту, — ту је! (...) Ако је ова претпоставка тачна, она подвлачи чињеницу: да сваки језик располаже, поред познатих и од сваког примећених творачких снага, још и другим живим силама, које уопште не падају у очи, и које су у стању да дођу до делања, до изражаја, кад им приспе време и кад их за говорно дејство пробуди какав језички уметник. Тако, Грци и Латини званично нису у метрици обраћали пажњу на акценат, као да га и нема. А он је био, свакако у језгру, у сржи говора. Доцније, у истим тим језицима, пажња је, и те како, обраћена на акценат: он се нешто допунио и изменио, али пре свега, постао је елеменат о коме се више води рачуна приликом свесног истицања онога што хоће да се каже. Ефекти који су постизавани наоко незнатном променом у дужини (рецимо једним *Auflösung*-ом у каквом хору Софокловом, тј. место једног очекиваног дугог вокала дођу два кратка, и узнемире читаву душу и све њене одјеке у народу) — ти ефекти сад се траже у дејству овог или оног нагласка.

Па тако исто и многи ефекти које смо ми побројали: цезура, веза или невезивање слогова, тамнији или јаснији слогови, застанци, агогика, низ сталних мелодичких корекција, успони, падови, развејавања, померања и преиначења очекиваних акцената — и друге појаве, постојали су одвајкада у нашем језику. Али у наше доба све је то дошло до свесније употребе. На њих је обраћена данас већа пажња, и они су ушли у

саставни део нашег говорног пословања, наше језичне свести.

Ко зна колико још има таквих живих могућности! Па колико тек само има, у томе правцу, слутњи и антиципације! Оне сачињавају неисцрпни мајдан сваког језика. Писци о њима морају повести рачуна, пре граматичара, који вазда долазе *post festum*.

Али пре свега наш језик, стасао за модерне задатке и пре писаца, морао је да се позабави економијом: дужине гласа, даха, ваздуха, времена. Немилосрдно се брише све што је излишно. Огроман је то прелом. Акценти веома узрујавају и говорника и слушаоца. И сувише су крепак зачин. Они траже значајан и стални напор, узрујано иживљавање. Епска дикција борила се противу њих: спорашћу темпа. Борила се са успехом. Колики је напор у акцентима, нарочито кад су присно скопчани са висином — видимо већ и у томе што постоји горњи регистар за висину: *non plus ultra*. Ако пређемо преко те границе — то нам се свети, залетели смо се у патетику крајњу којој прети лаж и фалсето, у онај чувени немужански тон којим се, за сврхе крајње комике, служио још Аристофан, још Шекспир, у својим „будалама”, а у наше дане највећи циркуски комичар Грок, и она два ненадмашна Чеха-клауна, Верих и Восковец.

Међутим, дужина уопште није везана са изричитим напором. Чак даје на махове и утисак спокојства и непомућене безбрижности. Па кад смо већ *морали* да скратимо дужине (оне су подлегле прве), како бисмо изгледали да је још остао и *најор* свих акцената! То би било страховито узбуђено птичије кликтање! Ето још једног разлога новој и крајње пажљивој штедњи, и у области самих акцената.

Промењена мелодија

Промењена мелодија (и промењен психолошки говорни поступак приликом рада са говорном мелодијом), у београдском усменом општењу, не доноси само слику промењенога менталитета. *Она омогућава ишај менталишети* тј. модернији менталитет из доба технике, машина, планирања. Она омогућава: више нијанси (на које се раније није толико обраћала пажња), више хумора, више игре односа, више реквизита из нај-

новијих психолошких тековина човечанства, које мора да се сналази у слутњама и интуицијама, брже и спретније. Она омогућава подробније анализе, оштрије синтезе, неминовнија сазнања (место спорих доживљајно-старинских), она омогућава периоде, вишпредија груписања, изненадне прелазе, нагло кретање свеснијих категорија, оријентисање (лишено претераног талог доживљајности, свуда и на свакоме кораку), групне деобе, судбоносне узлете и домете, употређење група између себе (место доживљаја сваке речи напосе, као какве велике реченичне маглине у којој има свега и свачега); анализе су тананије, синтезе чак и муњевите (померањем акцената и акценатског претега), свакако су неодољиве итд. итд. Без нове мелодије (и руковања са њоме, игре у њу, свести о њој), без њена зрачења, нема ни разумевања за нововеко раздобље технике и изукрштаних осећајних и логичких односа. Нема, у довољној мери, чак ни испољавања свих тих наших нових и најживљих садржаја.

(...)

А пошто нисмо изгубили (с друге стране) ону исконску везу (прекинуту код већине других, који су се отели из древне сировости) са епским, са набрајањем, са лаганим доживљајем, са мераком и пијанством замршених речи, са свима тромим и моћним изражајним могућностима памтивека, то наш језик располаже, у своје пословању: и ромонима немустим, и шапатима судбинским, и громовима и милозвучима, као ретко који језик у историји светске књижевности.

Мислим да се ми нисмо показали довољно свесни свих тих нових, изванредних могућности које долазе од те мешавине, од тога плоднога изражајнога споја. Оне су створене историјом, али је ту учинио претежни напор сам народ и наш Београд, а мање „књижевници и фарисеји”, доследни и клетвенички верни искључиво старијем и крућем језичком шаблону, који је застарео, немодеран, па можда чак и супротан савременим напорима и подвизима.

Наша типична стара реченица

Мушки десетерац, онако певан уз гусле (дакле са карактеристичним напевом, чије

извијање не одговара увек вијугама самога текста, кад се овај говори), претпоставља једну типичну нашу реченицу. Уверен сам да је сличан задатак имала и свака народна попевка: да нас научи да се изражавамо реченицама. Прва реченица, налик на садашње, била је формулисана мелодијом, а не говором. Треба само помислити на образце из црквене литургије свих могућих култова: санскритских, старохехрејских, сирских, византијских, католичких па и на наше пјеније. Пјеније се изводило и уз извесне телесне покрете и ритмичка њихања који представљају првобитну интерпункцију (гестови су и данас већма интерпункција, но сам израз чувстава — мислим да се то није довољно схватило у позоришту). Дакле, наша десетерачка завршена реченица користила се оним што јој је ијекавско наречје дало и могло дати.

1) Реченица се ту завршава ненаглашеним слогом, пригушеним вокалом. (У том, „млађем” наречју и нема акцената на крају речи од више слогова; ако ли се пак последњи слог пење после узлазних акцената, он се пење благо, а изговара се тамно и пригушено; често се последњи десетерачки слог пребацује и у наредни стих, јер је и сувише слаб у своје стиху, на крају: просто није ту било места за њ.)

2) Такозвани епјамбмент (прекорачење), тј. да реченица не буде завршена последњим десетим слогом него да узима у обзир још и следеће слокове из наредног стиха — новија је појава. Прекорачења нема у нашем десетерцу, штавише он је апсолутно противан његовоме духу: духу завршене реченице. Прекорачење се јавља као битно код Хомера — из чега се види да је Хомерова поезија, како и мисли Берар, еволуисана поезија. Прекорачењем се, код Хомера, постижу величанствени ефекти: плиме од страсти која преплављује уске оквире првобитне реченице. Слично је у доцнијем француском александринцу (после *chansons de geste*), а нарочито код Виктора Игоа (...) Наша пак десетерачка реченица, мудро, прибрано, ограничава се на допуштену и изборену меру. Уосталом, највиши талас и није код ње на сасвим последњим слоговима, него негде поткрај. На самом крају он је, често, веома врлетан тј. последњи слог ве-

ома пада. Из ових тежњи (које су у сржи и језика) и намере да се направи реченица, потичу и многе дидактичке особине нашега јуначкога стиха. Дидактика је увек у прапочетку. Те пак укоренење особине, у свима књижевностима, круне се полако. Код нас су моћне, па су дејствовале огромном снагом и на Дубровчане, и на Војислава Илића, кад је покушао реформу стиховане реченице. Стих се, некако, код нас скамењује у пословицу, у нешто готово и неминовно. Само то није окаменелост потоња, већ окаменелост првобитна, почетна. Јер камен није само на крају, њега има и у почетку: борба је с њиме стална. Он је вечита претња живог израза. (...)

3) У сарајевским *Пишањима савременога књ. језика* (књ. I св. 2) Милија Станић даје практична упутства како да „овлада” књижевним акцентом онај који припада ком старијем говору (где су акценти ближи крају). Његов је закључак: да се силазни акценти (...) „преносе” (стручан термин) за један слог ка почетку речи, и то било као краткоузлазни, било као дугоузлазни. Из овога закључка види се и тежња ијекавскога десетерца: да не дозволи велика и непрегледна вијугања и врлудања, те нагоре те надоле, као у старим говорима, где на пример у речи: дјевџка — први слог има низак тон, па се веома високо пење ка другом слогу да нагло падне на трећем слогу. У новијем говору акценат је дошао на први слог (благи узлазни акценат) па се врло мало пењемо ка другом слогу и тек онда падамо. Дакле, у старом говору: два велика интервала и при успону и при паду; у новом говору само један интервал, и то пад, који је лакши, безнапорнији. А иста та психичка неодољива тежња (да се архаична завијања што више избегну, мада се не могу сасвим уништити — то долази тек доцније, уколико се уопште даде извести) — влада не само у појединачној речи, она влада и у читавој реченици. Нарочито се избегавају скокови: свде се на најмању меру (Београд је ту стао на пола пута: он, у групи од предлога и именице где би нагон захтевао акценат на предлогу, врло често оставља акценат на именици, и тако се жртвује правило, за љубав боље прегледности. На пример у Шапцу веле: у Шапцу, док се у Бео-

граду остало при: у Шапцу, са великим распонем. Уосталом, велики је распон вазда код мање уобичајених веза, а чим је веза и сувише фамилијарна, ствара се јединствена реч, уз избегавање распона.)

(...) У нашим старијим говорима (са већим врлудањем и извијањем, због акцената пред крај речи) не осећа се трагедија у овој борби, а и сувише је много ту вијуга и кривудања. Њима је прикладнији осмерац, са лепршом и лелујањем ритма. У њима је уосталом мање трагедије: трагедија је у правој десетерцу што се стално мора да хвата у коштац са некадашњим извијеним тежњама, са нечим арабескним и недовољно одређеним, нечим неодредљивим. То лелујање побеђено је у десетерцу. Реченица је каменитија, чвршћа, прегледнија (...) реченица крепка, сажета, мудра, изразита и напрегнута. Осмерац (чак и у млађим говорима) допушта много већа лелујања, неодредљива, и са мање пркоса и ината, а више срамежљиве кроткости. Уосталом, ту је и женски десетерац да се ублажи што је и сувише осино, да се избегне на махове неиздржљива напетост говорнога ткива.

Али, и поред свих ових огромних тековина епскога, мудрога и опрезнога говора, садашње време наметнуло нам је нове задатке, и саму промену мелодије, као нешто неопходно да бисмо изразили и себе, и свет око нас. Ако томе не будемо наредни — изгубићемо нашу везу са будућношћу, с тим да ипак не васкрснемо старо, епско, догматичко, патријархално и дужинско.

У грчкој литератури, најдивнијој литератури света, дошао је био моменат када је низ писаца имитовао класичаре иако је живи живот био сасвим другачији. Јавили су се и пуристи који су сматрали да је сва књижевност после Демостена — чиста изопаченост, изрођивање. И тада је на цени било — вели Willamowitz у својој *Griechische Literatur des Altertums* (увод, на стр. 4) само оно што је пука имитација. Даље доказује и Виламовиц и читав низ научника који се њега држе: да је књижевност изгубила везу са животом, бар та и таква књижевност. Ако ова сазнања проширимо на говорну мелодију, јавља се питање: можемо ли имитовати, и у којој мери, данас, епски слог и епску говорну мелодију а да

останемо у вези са живим животом и његовим неодољивим потребама? Београдска говорна мелодија решава то питање на свој начин: не напушта старо до краја, остаје у вези и са њим, али остварује гипкост, хи-

трину, нагле синтезе, апстракције, доживљајну економију итд. — који су јој се учинили неопходни у доба индустрије, машина, и смисаоне брзине у свему и свачему.

Станислав Винавер, *Језик наш засушни*

С неизмерним жаљењем бележимо да смо између прошлог и овог броја остали без једног од најдрагоценијих сарадника. У мају прошле године преминуо је мр Бранислав Брборић, истакнути социолингвиста, секретар Одбора за стандардизацију српског језика и аутор неколико запажених радова у нашем часопису. И све Одлуке (раније Закључци) Одбора за стандардизацију, које је наш часопис редовно објављивао почев од 1999. године, настајале су под будним оком и у коначној редакцији Бранка Брборића. Његов одлазак представља ненадокнадив губитак како за „Језик данас” тако и за целокупну српску лингвистику.

Позив на сарадњу и ирејилаћу

Уредништво вас позива на сарадњу — са задовољством ће објавити ваше прилоге, одговорити на ваша питања, настојати да разјасни језичке недоумице. Прилоге и питања шаљите на адресу Уредништва: Матица српска, 21000 Нови Сад, ул. Матице српске бр. 1.

Претплату за 2006. годину у износу од 200,00 динара можете уплатити у свакој пошти на жиро рачун број 295-1234397-90, са назнаком да је сврха дознаке „претплата на *Језик данас*” а прималац: Матица српска, Нови Сад.